Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А. С. Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 14 (15839) ◆ 1997 чылдың февраль 1, суббота ◆ Ат салган шагы 20.00. Садар өртээ 1000 рубль.

Президент соңгулдаларынга уткуштур

МЭЭҢ ШИЛИЛГЕМ

Бистиң республиканың чурттакчы чону амгы үеде чугула политиктиг кампаниялга киржириңге белеткениң турар. Ол дээрге, Тываның Президентизин соңгуурунга киржири-дир. Ынчангаш соңгулда хүнүнде кым дээш бадылаарыл деп айтырыгга кижи бүрүзү харыыны дилеп, кандидаттарның аразындан төлептиг, бистиң күрүневисти удуртуп шыдаары кымыл дээрзин деңзигүүрлеп эгелээн деп билир мен.

Бодум хуумда бүрүткеткен кандидаттарда хоомай кижи чок деп санаар мен. Чопнуң төлептиг төлдери-дир, кымны кандыг дээр боор, ажылдан шыдаар кижилер-дир. Ынчалза-даа, оларның иштинден кара чаңгыс кижини Президент кылдыр шилип алыр болгай бис, ынчалгаш бодумнуң шилилгемни маңаа чугаалап, оске соңгукчулар-биле сүмележир бодадым.

Тыва Республиканың амгы Президентизи Ш. Д. Ооржакты ийги хуусаада соңгуп алза эки деп санадыг мен. Чүге дизе, мындыг берге, нарын үеде соңгаар-бурунгаар черлер-биле дыл-домакты тыва берген, сорулганы тодарадын алган, чуртту баштаарынга мергежээн даргавысты халап аар болзувусса, эки чүве үнер деп бе! Орус улустуң «кежигге келгеш, аттар солувас» деп үлегер домаа бар болгай,, ооң ханы утказын бодап көрээлиңер.

Чамдык кижилер Ш. Д. Ооржак колээ черлерге чорааш, чүгле колхоз-совхозтарга баар, а үлетнүр, албан черлериңче баш сукпас кижи дижир чадавас, ындыг чугааны дыңнаан-даа мен. Аңаа чөпшээрешпес мен. Чүге дээрге, бодум Черби суурда чурттап, ажылдап турар мен, мында колхоз-совхоз бар эвес. Шериг-оол Дизижикович биске каш-даа келген, школаларны көргеп, ыяш ажыл-агый черлериңге чораан, практиктиг дузаны каткан, ону суурнуң чону эки таныыр, билир.

Ынчангаш келир соңгулларда Тываның Президентизиңге Ш. Д. Ооржакты катап бадылаар мен. Соңгукчуларның мөчээ каттыжарынга идегедим.

Александр ИРГИТ.
Башкы.
Кызыл кожуун, Черби суур.

ХАРЫЫСАЛГА УЛГАТКАН

Бо чылын Тываның девискээринде харның улуг чагганындан оруктарда аргыжарының байдалы нарыыдап турар. Чоокта чаа Өвүр кожуунга суургакчылап, ол кожуунуң девискээринде оруктарның байдалын көрүп, практиктиг дузаны чедирип чордум. Чадаана — Хандагайты арасының 57-58 км оруунда хар улуг чаггаш, хадаанындан машиналар эрттери бергедеп турар. Ында орук ажылчыннары доктаамал ажылдап, болур-чогуур хемчегни ап турар.

Ең берге оруктарның бирээзинге Хандагайты — Торгалыг — Чаа-Суур — Ак-Чыраа оруу хамааржын турар. Хар кылын чагган, хөртүктеп каапкан. Аштап күш четпейн келгенинден аргыжары бергедээн. Ында Өвүрнүң орук-септелге-тудуг участогунуң ажылчыннары хаара туттунган. Шуут аргыжылга чок эвес, чаңгыс талалап ооп чорааш эрте бээр оруу бар. Ону чоокку үеде кылыр талазы-биле хемчегни ап турар.

Бо орукта бир берге айтырыг —улуг хар чагганындан аштап каарга-ла, удур дуй хадын кааптар, ооң түнелинде орукту арыглап күш четпейн турар чылдагааны ында.

Хандагайты — Саглы — Мугур-Аксы оруунда байдал чүгээр, машиналар чоруп турар. Самагалдай — О. Шыная — Ак-Чыраа оруу берге болуп артышаан, аштап күш четпейн келген. Ындыгдаа болза машиналар чоруп турар. Бо орукка ам-даа неме́лде күштү салыр. Январь 25-26-ның хүннеринде хар чагганындан Саян оруунда хөй техника ажылдап турар. Танзыбейниң оруунда хар октаар (снога) машиналарның ийизи үрелген, ийизи ажылдап турар. Арадан, Туранда хар чаан-даа турар болза, оруктуң ниити байдалы чүгээр. Харның доктаамал чаап турарындан орук ажылчыннарына харыысалга улгаткан. Тываның иштики оруктарына безин оваарымчалыг чорбас болза, чамдык арттарда, оруктарда байдал дыка нарын. Кыварчаар материалдар амдыызында четчип турар. Орукка ажылдаар ужурлуг техниканың эргижирел баксыраанындан күш четпейн турар. Ынчалза-даа орукчуларның кызымак ажылының түнелинде Тывада амдыызында чаңгыс-даа автоорук хаг-дынмаан.

Багай-оол ОЮН.
«Тыва автоорук» эргелелинде техниктиг-хайгаарал киллизиниң эргелекчизи.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының томуйлааны, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының кежигүнүн солуур дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

«Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 3 чүүлүн, «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 17 чүүлүн удуртулга болдурган, ол ышкаш Төп соңгулда комиссиязының 1997 чылдын январь 14-те шиитпиринге үндезилээш, Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының составынга Сергей Дамбасвин КИРОВТУ киирер.

Тыва Республиканың
Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кызыл хоорай.
1997 чылдың январь 23.
№ 726.

ТР-ниң Президентизиниң болгаш Чазааның парлалга албанында

ЧҮГҮЛА ШИИТПИРНИ ХҮЛЭЭП АЛГАН

ТР-ниң Чазааның январь 27-де эрткен ээлчеглиг хуралынга Конституция айтырыынга хамаарышкан 7 бөлүк айтырыгны чугаалашкан. Бирги номчулгада Тыва Республиканың Конституциязының 63, 66 болгаш 73 чүүлдеринге өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында Тыва Республиканың Президентизиниң саналдарының дугайында, Тыва Республиканың Конституциязының 95, 63 болгаш 73 чүүлдеринге эдилгелер киирер дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралының саналдарының дугайында доктаалды хүлээп алган. Конституцияның 65, 79, 102, 103, 106 болгаш 111 чүүлдеринге өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралының саналдарының утказы болза чер-черде бот-башкарылга айтырыгларынга хамаарышкан болгаш даргалакчының бодалын езугаар алырга, Россияның Хоойлузу-биле ылгалчак чүүлдерни чаңгыс аай болдурары болган. Бо немелделерни киирер болза, адаандан үстүнге чедир бүгү күүсекчи органнарның харыысалгазын бедидери илдең апарган. Тыва Республиканың Дээди Хуралының киргени, Тыва Республиканың Конституциязының 69 болгаш 75 чүүлдеринге немелделер киирер дугайында айтырыгны тодаргайы-биле чугаалажын көрген. Ол чүүлдерде Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы үчүн президентизинин статузунда айтыында чугаа болуп турар.

«1996 чылда Тыва Республиканың күрүне бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлу төлевилелин Дээди Хуралга чугаалажын көөру-биле киирер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ол ышкаш «Тыва деткикчи компаниязын» алдын акциязын республика өнчүзүнге быжыглаар хуусааны база узаткан.

Бүгү делегейниң «Интернет» дээр медээ компьютер четкизинче үнери-биле күрүне лицейиниң баазазынга Тыва Республиканың медээ өөредилге четкизин тургузар дугайында республиканга чугула шиитпирни хүлээп алган. Телекоммуникация дериг-херекселдеринге, техниктиг специалистерни белеткээринге, литературага, программа хандырылгазынга херек 33 млн. рубльди ажык ниитилел институду (Соростуң фондузу) америк «Гармония төлевилелди» дамчыштыр төлээр. Телекоммуникация четкизинге киргениниң ачызында ооң ажыглакчыларының медээ дыннаары экижиир, барык бүгү делегейде болуушкуннарны билип алыр. Республика хөгжүлдезинге ооң ажыы улуг, төөгүлүг бурунгаар шураашкынның аргазы тургустунар деп, ТР-ниң Президентизи демдеглээн.

Күрүне, муниципалитет болгаш хуужуткан өнчүлерни камгалаарын хандырар талазы-биле Күрөнчү комитединиң ажылының дугайында доктаалды үшкү номчулгада хүлээп алган. Бо ведомствонуң ажылын багай деп санаан. «Тэс» дээр тыва-моол кады ажылдаар үлетнүр-садыг компаниязының ажылын база чугаалашкан. Уругларга пособие бээр талазы-биле өрени дораан төлээр дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Тыва Республиканың Москва хоорайда доктаамал төлээ черинин бажыныңын тудуун доозар хемчеглер дугайында айтырыгны база чугаалашкан. 1997 чылдын баштайгы чартында төлээ черинин бажынын ажыглалга киирери-биле ук тудугга аңшаландырышкын дузаламчызын көргүзер дугайында Голландияның «Махариши» университединин саналын деткээн. Ынчалза-даа, бо талазы-биле чогуур шиитпир хүлээп алдынмаан, альтернативтиг өске арганы дилээри-биле тускай комиссияны тургускан.

Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый айтырыгларын харыылаары-биле Чазак Баштыңының оралакчызынга чоокта чаа томуйлаткан С. М. Достайны Чазак кежигүннеринге танышкырган.

Рита САМБУ.

Күрүне, муниципалитет болгаш хуужуткан бүдүрүлгелерниң өнчүзүн камгалаарын хандырар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп башкарар күрүне Комитединиң ажылының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1997 чылдың январь 28. № 35. Кызыл хоорай.

Күрүне өнчүзүн эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди элээн ажылдарны чоруткан Тыва Республиканың Чазаа демдеглен тур. Республикада хуужудулганы Россия Федерациязының, Тыва Республиканың Дээди Хуралының болгаш Чазааның хоойлужудулга болгаш өскедаа норма-чижек, эрге-хоойлу документилериңе дүүштүр чоруткан.

Бо үениң дургузунда республикада 197 бүдүрүлгени хуужуткан. Ооң иштинде муниципалитет өнчүзүнге хамааржыр 101, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың өнчүзүнге хамааржыр 96 бүдүрүлгени хуужуткан, 59 бүдүрүлгени ажык-хевириниң акционер ниитилелдери кылдыр эде организастаан. 30 акционерлиг ниитилелде күрүненің өнчү үлүү устав езугаар акцияларның 20 хуузу бооп турар, оларның 8-зинде алдын акциязын киргген, 16 акционер ниитилелинде күрүненің үлүү 8-тен 20 хуу чедип турар.

Республикага өнчү харыызааларын чаартып, оларны эргелеп башкарарының деңнелин ылгап турар үеде күрүне болгаш муниципалитет өнчүзүндеи ангыда хууда болгаш кады ажылдаар акционерлиг ниитилелдер, эштежилгелер тыптып келген. Ол чорук хөй талалыг экономиканы тургузарын хандырган. Оларның хөй нуурузу хөй талалыг экономиканы тургузарынга дузалаан.

Ооң-биле кады республикага хуужулганы чоруткан, бүдүрүлгелерни акционерлиг ниитилелдерже шилчиткен чорук республика өнчүзүн эргелеп башкарарынга дуза каткаан, харын өнчүнү оорлап быдагдаарынга чедирген. Күрүне секторунда чүвениң ужубажын билбей турар чоруктар, өнчүнү кайы хамаан чок оорлап турар бүдүлгеазыннар будулдуруушкунну болдурган. Дыка хөй бүдүрүлгелериңе өнчүзүн оорлап самчыгдаан. Эргелеп башкарылганың рынок системазын быжыглавайн чыткан, планныг хуваалда системазын далаштыг үрээн. Чамдык удуртукчулар тургустуна берген байлалды ажыглап алган, хууда байыырының оруунче кирген, күрүне өнчүзүн самчыгдан турган. Хоойлужудулга сайзырангай эвес болганындан республиканың Чазаа өнчүзүн оорладып, самчыгдаткан күрүне болгаш хуужуткан бүдүрүлгелериңе удуртукчуларынга харыысалга онаар аргазы чок болган.

Бүдүрүлгелерде тургустуна берген чилиг байдалды барымдаалааш, республиканың Чазаа хуужудулганы пин удаа доктаадып, өнчүге реформа чорудар, эрге-хоойлу баазазын быжыглаар арганы өнчүнүң күрүне комитединге берген. Күрүне өнчүзүн эргелеп башкарар, оорлап-самчыгдаар чорукту болдурбас талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң ап чоруткан хемчеглери дээштиг эвес болган. Бо адырны таарыштырар талазы-биле ямыларның болгаш кожуунар, Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар чагыргаларының ролю чавыс болган. Ямылар бүдүрүлгелериңе ажыл-чорудулгазынга холгаарлавас турушту ээлээш, кара туразында аажылаар чоруктарны болдурган. Керээлер чарарынга үндезилээш күрүне бүдүрүлгелериниң удуртукчуларынга салдар чедирер аргазын ышкынган. 49 бүдүрүлгениң өнчүзүн оорлап, самчыглаан, ооң иштинде федералдыг өнчүнүң 6, республика өнчүзүнүң 11, муниципалитет өнчүзүнүң 4, өске-даа 28 бүдүрүлгениң өнчүзүн чүве артырбайн оорлап, самчыгдаан.

Амгы үеде Чөөн-Хемчик болгаш Танды кожууннарның кожууннар аразының көжүп чоруур механизастаан колонналарын, Кызыл-Мажалыктың болгаш Шагаан-Арыгның агроулетнүр энергия черлерин, Эрзин, Тес-Хем кожууннарының септелге-тудуг эргеледдерин долузу-биле узуткаан болгаш оларны катап тургузарының аргазы чок бооп турар. Чедир туттунмаан объектилериниң материалдарын оорлаары уламчылавышаан, «Тыва тудуг» АН-ниң спорт комплекизин, № 14 механизация эргелелиниң бүдүрүлге баазазын, Красноярскиниң техниктиг университединиң Кызылда салбырының өөредилге корпузун, Кызылда, Шагаан-Арыгда хөй каът чурталга бажыңнарын, чедир туттунмаан өске-даа объектилерни үптеп-оорлаары уламчылап турар. Чедир қылдынмаан тудугларны аукционнарга садып алган организациялар болгаш хамаатылар оларны чедир тударын ам-даа эгелевээн. Өнчүнү камгалаар айтырыгны Чазакка чаңгыс эвес удаа чугаалажып келген. Күрүне өнчүзүнүң мурнундагы удуртукчуларын ажылындан хостаан. Тыва Республиканың Чазааның 1995 чылдың август 25-те № 46 доктаалын езугаар күрүне бүдүрүлгелериниң өнчүзүн эргелеп башкарар ажылды суларатканы дээш күрүне өнчүзүн эргелеп башкарар комитеттің даргазы Н. А. Кадралиеваны шыгыы донгуткан. Ол ышкаш күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң ажылынга контрольду кошкатканын, бүдүрүлгелерни эде организастаавайн турарын тудуг, архитектура болгаш чурталга-коммунал ажыл-агый сайыды В. А. Монгушка, үлетнүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дьяковка, Чөөн-Хемчик, Танды, Улуг-Хем, кожууннар чагыргаларының даргалары С. Д. Ондар, Б. К. Балчий-оол, К. Т. Куулар оларга айыткан.

Устав негелделерин күүседирин хандырбаан акционерлиг ниитилелдериниң 12 удуртукчузун күрүненің өнчү комитединиң инициативазы-биле ажылындан дужүргеп.

Тыва Республиканың Президентизиниң 1996 чылдың ноябрь 4-те № 61-ги айтыышкынын езугаар эрге-хоойлу органнарының ажылдакчыларын киириштирбишаан турган 12 ажылчын комиссиялар бүдүрүлгелериниң өнчүзүн камгалаар, оларның бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле элээн ажылдарны чоруткан.

Ынчалза-даа, ажылдарның хемчээли қызырлып, тудуглар эвээжеп, үлетнүр бүдүрүлгези, автотранспорт ачы-дузазы қызырлып, сан-хөө байдалы баксыраа турарының ужурунда улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турар кижилериниң саны қызырлып турар. Ооң түнелинде бүдүн бүдүрүлгелер доктаап, бүдүрүлге, административтиг бажыңнар хосталып, артканнары бичин шөлдерлиг бажыңнарже көжүп турар. Адырлар аайы-биле ямылар бүдүрүлгелерни таарыштырып, чогумчудар хемчеглерни, сан-хөөну таарыштырар, дебитор өрезин төлеттирер хемчеглерни албайн турар.

Республикада экономиктиг байдалдың нарыыдааны-биле чамдык объектилер ээ чок арткан, оларның өнчүзүн оорлап-самчыгдан каапкан, оларның чамдыктарынга хамаарыштыр кеземче херектери оттурары-биле чогуур материалдарны эрге-хоойлу камгалаар органнарже чоруткан.

«Самагалдай» дээр сөптелге-техниктиг бүдүрүлгени эштежилге қылгаш, хуужуткан-даа болза, оорлап-үптеп каапкан. Эштежилгениң удуртукчузу бүдүрүлгениң ажылы доктаай бээрге ооң өнчүзүн камгалаваан, карылгазы 279,4 млн. рубль болган. Эштежилгениң хуучулары каражазын эгидип алыр негелделиң тургузаан, республиканың өнчү комитеди истелге органнарынче материалдарны чорутса-даа, истелге органнары ону көөрүнче далашпайн турар, чүге дизе, өнчү ээзин деп ындыг дилег кирбээн. «Аян» кафени 1992 чылдың августа «Садыг сервиз» деп кооператив садып алган. Мында база-ла сан-хөө будулгаазыннары өңдерик болган. Истелге органнары кооперативтиң өнчүзүн хавырган. Аңаа

(Төнчүзү 2-ги арында).

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Январь 30-де Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак болгаш ТР-ниң Айыл чок чорук Чөвүлелиниң секретары В. А. Агбан Забайкальениң қызыгаар округунуң командылакчызының оралакчызы генерал-майор В. И. Савин-биле ужурашкан. Ужуражыышкынга Тываның қызыгаар отрядының начальниги, полковник В. И. Фертовой, Кызыл участогунуң талаазы-биле қызыгаар төлээзи Н. В. Андреев база киришкен.

«Қызыгаар-97» деп операцияны чоруткаңныг, қызыгааржыларның, ИХЯ, Федералдыг айыл чок чорук, Кавайлы органнарының черде бот-башкарылга органнары-биле демниг ажылының дугайын ТР-ниң Президентизинге дыннаткан. Операция чорударының мурнуу чарыында улуг белеткел ажылын чоруткаңын, республиканың хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының ажылдакчыларының киржилгези-биле улуг чөвүлел хуралды эрттиргенин, аңаа республиканың прокуратура ажылдакчыларының, чагырғалар удуртукчуларының киришкенин демдеглээн. Чөвүлел хуралды ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы В. Б. Кара-Сал эрттирген.

Қызыгаар камгалалын күштелдирер хемчеглерни аңаа хүлээп алган. Қызыгаар шериглери, эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчыларын киржилгеси-биле улуг чөвүлел хуралды эрттиргенин, аңаа республиканың прокуратура ажылдакчыларының, чагырғалар удуртукчуларының киришкенин демдеглээн. Чөвүлел хуралды ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы В. Б. Кара-Сал эрттирген.

Қызыгаар камгалалын күштелдирер хемчеглерни аңаа хүлээп алган. Қызыгаар шериглери, эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчыларын киржилгеси-биле чоннуң ужуражыышкынын организастаан. 150 баш бода малды тыва-моол талаже эгидериниң айтырыын шиитпирлээн. Қызыгаар чуруму хажыктан 9 кижини сойгалап илереткен. Моолдун 5 хамаатызының аразында шериг албанныглар безин бар болган.

ТР-ниң Президентизи талаларның қылган ажылын бедии-биле үнелээн болгаш ындыг ажылдарны уламчылаарын күүзээн.

Рита САМБУ.

КОЖУУНГА ТИИЛЭЭН

Чөөн-Хемчик кожуунуң школачыларының аразынга хол бөмбүүнүң маргылдаазы Чадаана хоорайга болуп эрткен. Аңаа сумулардан база хоорайның школаларындан оолдарның тос, уругларының 13 командалары киришкен.

Кожуунуң чемпиону дээш чидиг демиселдің түнелинде Чыраа-Бажы ортумак школазының оолдар, уруглар командалары тиилээн. Оолдар аразынга ийги, үшкү черлерни Бажың-Алаак, Чадаананың № 3 школаларының ойнакчылары алган. Уруглардан Хөндергей база Чадаананың № 3 школаларының командалары ийги, үшкү черни ээлээннер.

Амырак ТУЛУШ.

Парлалга конференциязы

ҮҮЛГЕДИИШКИННЕР ҚЫЗЫРЫЛГАН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының эрткен чылгы ажыл-чорудулгазының түнелдериңе болгаш чаа чылда ооң сорулгаларынга хамаарыштыр парлалга конференциязын журналистер-биле республиканың Иштики херектер яамызының сайыды, генерал-майор Сергей Сайын-Белекович Монгуш январь 28-те эрттирген.

ТР-ниң Иштики херектер яамызының сайыды С. С.-Б. Монгуш журналистерниң дилээн езугаар баштай 1996 чылда чоруткан ажылының түнелдерин, 1997 чылда сорулгаларын чугаалап берген.

1996 чыл бедүүн эвес берге чыл болганын ол эгезинде демдеглээн. Социал-экономиктиг, политиктиг байдал элээн барын болгаш берге, дец-дески эвес болуп турар үеде республиканың Иштики херектер яамызы, ооң хууда составы кем-херек үүлгедиишкини-биле демиселдин айтырыын комплекстиг шиитпирлээр талазы-биле чамдык практиктиг хемчеглерни ап бодунун мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлээр дээш элээн ажылдаан. Ооң түнелинде кем-херек үүлгедиишкиннери 1995 чылдан чавырлып, қызырылганын ол айыткан. Ниити кем-херек үүлгедиишкини республикада 11,7 хуу қызырылган. Ак-Довурак, Қызыл хоорайларда, он ийи кожуунда кем-херек үүлгедиишкини кудулаан. Ооң аңгыда аар, кижилерге удур кем-херек үүлгедири, эт-хөренги оорлаары 11-ден 12 хуу чедир, кудумчуларга кем-херек үүлгедири 41,2, хөй-ниитинин черлеринге — 38 хуу қызырлып батқан. Бо санчурагайларны силерге адап берип ора, бистер улуг чедиишкиннерлиг болган, кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур кончуг дээштиг хемчеглер алган бис деп санаваайн, чамдык қылдынган ажылдан түнелдерин чугаалап өгүр мен деп, сайыт айыткан.

Ындыг-даа болза, республикада кем-херек үүлгедиишкинин байдалы нарын болуп артышаан. Бирги ээлчеге эзиник кем-херек үүлгедир чорук бисти дувөредип турар, ооң тензигүүрү улуг. Бүгү кем-херек үүлгедиишкининиң 506 хуузун ол эдлеп турар. Бо дээрге, Россияның өске девискээрлериндеи хөй. Эрткен чылда өгбүлелерге кем-херек үүлгедири 2,9 катап өскен, оларның шуптузу кижиниң амы-тынынга қыжанган, өг-бүлелерге, таныш-көрүштериниң, дөргүл-төрелдериниң бажынарынга үүлгеттинген болуп турар. Республиканың Иштики коллегия хуралынга Президент Ш. Д. Ооржак олуржуп, аңаа чүве чугаалааш, 1997 чылда бо кем-херек үүлгедиишкинин болдурбазынче, чавырылдырарынче угланган дээштиг хемчеглерни алыр сорулганы ИХЯ-ның мурнунда салган.

Ооң ынай Сергей Сайын-Белекович иштики херектер органнары кем-херек үүлгеткен буруулугларны ыяап-ла кеземче онаар дээш ажылдап турарын, бо талазы-биле чүнү қылганын чугаалап берген. 1996 чылда кем-херек үүлгедиишкиннериниң 61 хуузун ажыктан, ол 1995 чылдан 4 хуу көвүдээн. Бо болза чыл көлген тудум хуу составтың арга-дуржулгаазы улгадып, мергежили бедип орарын көргүскен. Ооң-биле чергелештир истелге ажылында четпестерни айыткан, ол юрист кадрларның чедишпезинден, профессионал мергежилиниң четпезинден болуп турар. Ынчангаш кадрлар белеткээрин экижидеринче улуг кичээнгейни ямы салып турар. Красноярскиде милицияның дээди школазының өөредилге-консультация пунктузун 1996 чылда Шагаан-Арыгда ажыткан. Эрткен чылын бирги курста 54 кижи өөренип кирген. Ынчангаш республикадан дашкаар ыцай-бээр чоруп турбайн, юрист кадрларны өөредип алыр арга тургустунган. Иштики херектерниң академиязында 13 офицер, дээди өөредилге черлеринде 110 кижи, ортумак тускай эртем чедип алыр школаларда 36 кижи өөренип турар. Тываның иштики херектер органының төөгүзүнде бир дугаар ийи кижини 1996 чылда академияның ординатуразынче өөренири-биле чоруткан. Сайыт кадрларының чурум-сагылгазынга база доктааган. Кем-херек үрекчилеринге удур демисел чорудар кижилер хирезинде боттары кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр таварылгалар барын сеткили хомудап чугаалаан. Чыл дургузунда 228 кижи ажылынан үндүрткен, 54 ажылдакчы кем-херекке онаашкан болуп турар.

1997 чылда Тываның иштики херектер органнары, ооң хууда составы бүгү-ле кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демиселди уламна шыңгыырадыр, бодунун мергежилин бедидер, корум-чурумун быжыглаар, чонунуң эрге-ажыын камгалаар сорулгалыг ажылдап турарын сайыт чугаазының түнелинде айыткан.

Чаа чылды уткуп, байырлаан хүннерде республиканга кандыг-даа корум-чурум үрээшкиннери болбаан. Ындыг-даа болза, чонга шалыны, пособиени, пенсияны берип эгелээн соонда байдал элээн нарыыдаан, өг-бүлелерге арагалаашкындан 24 елүрүкчү херекти үүлгеткенни иштики херектер органын дүвүредип турарын ол чугаалаан. Бо үүлгедигни болдурбас хемчеглерни ямы ап, дуза чедирери-биле төп аппараттан харыысалгалыг ажылдакчыларны кожуннарже чорудуп турар. Амгы үеде қызыгаар кожууннарда «Қызыгаар» («Рубеж»), топ кожууннарда «Даштыкы кижи» («Иностранец») деп операцияларны орта хамаарылгалыг организациялар-биле кады ИХЯ чорудуп эгелээн. Ооң түнелдерин дарааанда чугаалап бээрин С. С.-Б. Монгуш аазаан.

Сайыттан хөй санныг айтырыгларны журналистер салган.

«Даштыкы кижи» деп операцияны тайылбырлап бээрин дилээн. Мону Россияның бүгү девискээринде эртпирип турар. Дыка хөй даштыкы чурттарның хамаатылары албанның виза-документизин алгаш, ооң хуусаазы эрте бээрге-даа чамдыктары түр үеде азы шуут Россияга чурттап артып каарын қызыдып турарлар. Бистин республиканы даштыкы кижилер дыка сонуургап турарының факт-барымдаалары бар. Эрткен чылын Сприяның хамаатылары Қызылга чедер чөпшээрелдиг турган, Тес-Хем, Өвүр кожуннарынга чеде бергени илереэн. Ынчангаш бо операцияны чоруларын чугулага көрүп турар деп харыылаан.

Кем-херек үүлгедиишкининиң кудулаашкынын канчап чедип алганыл деп айтырыг салдынган.

— Бир талазында, республиканың иштики херектер органнары, оларның хуу составы ажылынга мурнукузундан ээ-харыысалгазын бедиткен, идепкейлиг, бир демниг, шалыпкын, организастыг дайынчы езу-биле ажылдап турар апарган. Өске талазында, кожууннар, сумулар чагыргалары, хөй-ниити органнарының хамаатылары Россияны ооң өнчүзүн алгаш, ооң хуусаазы эрте бээрге-даа чамдыктары түр үеде азы шуут Россияга чурттап артып каарын қызыдып турарлар. Бистин республиканы даштыкы кижилер дыка сонуургап турарының факт-барымдаалары бар. Эрткен чылын Сприяның хамаатылары Қызылга чедер чөпшээрелдиг турган, Тес-Хем, Өвүр кожуннарынга чеде бергени илереэн. Ынчангаш бо операцияны чоруларын чугулага көрүп турар деп харыылаан.

Кем-херек үүлгедиишкининиң кудулаашкынын канчап чедип алганыл деп айтырыг салдынган.

— Бир талазында, республиканың иштики херектер органнары, оларның хуу составы ажылынга мурнукузундан ээ-харыысалгазын бедиткен, идепкейлиг, бир демниг, шалыпкын, организастыг дайынчы езу-биле ажылдап турар апарган. Өске талазында, кожууннар, сумулар чагыргалары, хөй-ниити органнарының хамаатылары корум-чурум, кем-херек үүлгедикчилери-биле демиселди элээн идепкейжиткен, милиция ажылдакчыларынга дузаны чедирип турар. Ол ышкаш Президент болгаш Чазак иштики херектер органнарының ажыл-чорудулгазынче кичээнгейни салып келген. Бо бүгү хемчеглер кем-херек үүлгедиишкинин қызырарынга салдарны чедирген —деп, ол чугаалаан.

Мал оору-биле демиселдің кайы хире чорун турарын сайыттан сонуургап айтырган.

Бо дээрге берге айтырыг болуп турар, ылаңгыя қызыгаар кожууннарда мал оору көвүдээн. Ниитизи-биле республикада мал оорлаары 1995 чылдан эрткен чылын 5,2 хуу көвүдээн. Иштики херектер органнары мал оорлары-биле демиселди доктаамал чорудуп турза-даа, чогуур түннелди бербейн турар. Чаа чылда бо ажылды кожуун, суму чагырғалары болгаш өске-даа организациялар-биле демнежип алгаш, улам-на шыңгыырадырын С. С.-Б. Монгуш журналистерге дыңнаткан. Оорлар-биле демиселдің бир дээштиг аргазы — малдың кадалын эки организастаары болуп турар. Чөөн-Хемчиктин Чыраа-Бажы, Улуг-Хемниң Хайыракан, Чаа-Хөлдүң Ак-Туруг болгаш өске-даа суурларда малдың кададын эде организастаан, ынчангаш бо девискээрлерде мал оору эвээжээн. Малдың кададын чер болганга экижидерин ол чугулага көрген.

Эки турачы улусчу дружиналарның ажыл-чорудулгазын канчаар үнелеп турарыл? Чаңгыс иштики херектер органы кем-херек үүлгедикчилери-биле демиселди чедиишкинниг чорудары берге. Чер-черлерде тургустунган улусчу дружиналар милиция ажылдакчыларынга биче эвес дузаны чедирип келген. Амгы үеде Ак-Довураква, чамдык кожууннарда дружиналар ажылдап турар. Оларның саны эвээш, ону көвүдедирин, ажылын идепкейжидери ажыктыын сайыт айыткан. Улусчу дружиналар катап тургустунуп кээринге бүзүрелин ол илереткен.

Ооң өске-даа айтырыгларны журналистер салгаш, чогуур харыыларны алганнар.

Парлалга конференциязы доостурга С. С.-Б. Монгушка өөрүп четтиргенин илереткеш, ооң берге болгаш харыысалгалыг ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннери журналистер күүзээн.

Таан оол ХЕРТЕК

Күрүне, муниципалитет болгаш хуужуткан бүдүрүлгелериң өнчүзүн камгалаарын хандырар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп башкарар күрүне Комитединиң ажылының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

турар ол кафениң бажыңы үрелип эгелээн. Ону садын алыр кижилер бар-даа болза херек бүтпестээн.

Ооң-биле кады күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарар талазы-биле Тыва Республиканың өнчү комитеди, намылар, кожууннар, Кызыл, Ак-Довурак хоорай чагыргалары боттарының өнчүзүн эргелеп-башкарар ажылды кошкак чорудуп, оорладып, чидирген өнчүзүн дедир эгидип алыр ажылды чорутпайн турар. Күрүне болгаш муниципалитет өнчүзүн харыысалга чогу-биле самчыдаткан кижилерге харыысалга оналаваан.

Улус ажыл-агыйының дыка хөй объектилери ажыл-чорудулгазын соксаткан, а ооң-биле кожа күрүненің организастыг структуразын чаартып турган мындыг үеде күрүненің өнчү комитеди болдунуң бүрүн эргелерин болгаш албан-хүлээлгезин долу ажыглап шыдаваан.

Ооң ажыл-чорудулгазын коллуунда-ла хуужудулгаже болгаш объектилер садарынче угландырган. Күрүненің акционерлиг ниитилелдериниң, бүдүрүлгелериниң ажылын эргелеп башкарар ажыл уттундурган турган. Күрүне өнчүзүн муниципалитет өнчүзүнче шилчидериниң актыларын, объектилерни оорлап-самчыгдаан дугайында ревизия актыларын тургусканай келген.

ТР-ниң өнчү талазы-биле күрүне комитединиң эргехоойлу камгалаар органнарже чоруткан 20 материалдарының чүгле 3-де ревизия актылары бар болган. Республиканың ИХЯ-ның экономиктиг кем-херектер-биле демисел чорудар киллисче мелээлерни улуг озалдаашкын-биле чорудуп турар. 9 объектиге хамаарыштыр бухгалтер документилери долу эвес, оларның удуртукчуларын, материалдар талазы-биле харыысалгалыг кижилериниң аттарын салбайн турар. Бүрүүлүг кижилериниң чедирген когаралының түүнү толарадыры болдунмас боор турар. ТР-ниң ИХЯ-ның истелге органнары 1993 чылдай бээр чүгле 17 кеземче хөрээн отурган.

Тыва Республиканың девискээринде турып турар күрүне, муниципалитет өнчүзүн, хуужуткан өнчүнү камгалаар болгаш шын ажыглаарына күрүне контролюнуң талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин өнчү комитединиң ажылын багай деп санаар.

2. Күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарар талазы-биле комитеттиң даргазы албан-дужаалдан ону хостаар дугайында Н. А. Кадралиевaның билдириишкин киргенин барымдаалаш, ук дилегни хандырарын Тыва Республиканың Президентизинден дилээр.

3. Күрүне, муниципалитет өнчүзүн, хуужуткан өнчүнү камгалаар болгаш шын ажыглаар дээш контрольду хандырар талазы-биле дыка четпее ажылдааны дээш, көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды С. Х. Монгушту база тудуг, архитектура, чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыды В. А. Монгушту шыңгыы доңгудар.

4. Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В. Б. Салчактың талазындан күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарар талазы-биле күрүне комитединиң болгаш ямыларның өнчүнү камгалаар болгаш эргелеп-башкарар талазы-биле ажылчудулгазын четпес таарыштырын келгенин айтыр.

5. Күрүне, муниципалитет болгаш хуужуткан өнчүлерни камгалаары дээш материалдыг харыысалга дугайында керээлерни алырдар аайы-биле ямылар, ведомстволар, кожууннар, хоорайлар чагыргалары-биле чарарын 1997 чылдың апрель 1-ге чедир организастаарын болгаш доозарын күрүне өнчүзү эргелеп-башкарар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединге хүлээдир.

6. Тыва Республиканың Сан яамызы күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарар талазы-биле күркомитет-биле кады күрүне, муниципалитет, хуужуткан өнчүлериниң оорлап, самчыгдаан талазы-биле истелгеге киргген хөрөктерге хайгаарал чорудар бөлүктү тургузар. Кылын чорткан ажылының дугайын ай санында Чазакка илеткээр. Оор хөрөктерни истелге органнарынче дамчыдып бээриниң даңзызын тургузар. Оларның хоолгаларын Тыва Республиканың кожууннар, хоорайлар чагыргаларынче чорудар.

8. Кожууннар, хоорайлар чагыргалары күрүне, муниципалитет, хуужуткан өнчүлерни камгалаарын хандырар талазы-биле боттарының саналарын ийи неделя хуусаада киирер, кожууннарда көдээ ажыл-агый объектилеринге ревизияны чорудар, өнчүнүң бүгү хевирлеринин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерни камгалаар, катап тургузар хемчеглерни алыр.

9. Бо доктаалдың күүседелеи дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Президентизинин болгаш Чазак Администрациязының контроль эргеленинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы

В. САЛЧАК.

Чер-чер чагыргаларында

КОЛ ЧЫЛДАГААН — АКША-ТӨГЕРИК ЧЕДИШПЕЗИНДЕ

Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазы 1996 чылда ажылдарының отчедун сумуларга кылып эгелээн. Шак ындыг отчетту Хорум-Даг суурга кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый, улус өөредилгезинің эргелекчизи С. К. Ондар, В. С. Донгак, сан-хөө килдизинің даргазы В. С. Монгуш, кожуун эмнелгезинің кол эмчизи А. А. Начын кылганнар. Чыраа-Бажына чоп мурнунда отчеттуг хурал ортумак школаның спортзалынга болган. Суурнуң Культура бажыңы, улуг спортзалы акша-төгериктің бергедээни-биле, хөмүр-даш чогу-биле бо чылын одаттынмайн, ээн турар. Бо отчеттуг хуралга кожуунуң социал хандырылга черинің оралакчы даргазы К. Д. Монгуш, сан-хөө килдизинден Жанна Шойдаковна, кожуун чагыргазының улуг бухгалтери Ч. С. Саая, кожууннуң ИХК-ден С. Ш. Монгуш, ХБАБ-тан А. К. Сат база кожуун чагыргазының даргазы С.-Д. Д. Ондар киришкен.

Кожуунда ниити амыдырал нарын байдалда. Амыдыралдың деннели кудулаандаа болза, чон бергелерге торулбайн, ажылдаарының оруктарын тып, чурттап, ажылдап турар. Кожуунга капитал салыышкын, инвестициялга 1996 чылда «чес көпеек-даа» көрдүнмээн. Ол чокта тулуг-суур чок. А моон мурнунда болза, ол бүгү түүллер кожуунда акшаландырыышкының 70 хуузу турган болгай. Ол дээре транспорт, тулуг. Ам бо бүдүрүлгелер акша чогундан шуут турып алган. Экономика талазы-биле кудулаашкын болгаш сандараашкынның түнелинде ТР-де, Россияда моон ыңай ажылдар турупкан, мөңгүн байдалда. Бо бүгү бергелер турза-даа, ажыл-агый хире шаа-биле чорып турар. Эрткен 1996 чылдың эгезинде чыл отчедунда чоннуң берген санал-оналынга дүүштүр кылдынар ужурлуг ажылдар хуваалдазын ол чылдың февраль 5-те кылган. Коллегиялыг хуралга кожуунга хамаарыштыр шупту удуртукчуларны чыгаш, социал-экономиктиг 33 айтырыгны киирген. Ооң иштинден бо отчетка чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар:

1. Сумулар аразында автобус аргыжылгазы. Мында чылдагаан база-ла акша-төгерик чогунда. АТБ-ниң бодунуң иштинде өрези 168 млн., албан-организацияларга 368 млн.. рубль. Кожуун чагыргазында, бюджетте маңаа хамаарыштыр акшаландырыышкын турбаан. Бүдүн Тыва республикада ону «үзе» кезин каапкан. Ынчангаш автобустар халыйын турар.

2. Кем-херек үүлгедии. Эрткен чылда дөңнээрге, 16 хуу кызырылган-даа болза, кем-херек үүлгедиишкини ам-даа дүвүренчиг байдалда. Мал оорлаар чорук өзүп, ковдээн.

3. Чоп ортузунда чуртта социал-экономиктиг байдал дугайында тайылбыр ажылы күүсеттинмээн.

4. Чер-черлерде ээн калган объектилерни үптеп-тойманнаар чорукту соксадыры чедип алдынмаан.

5. Кожуун эмнелгезин акшаландырары боттанмаан. Аңаа 188 млн. рубль херек турган. ТР-ниң Чазаанда акша чогу-биле бо ажыл база бүтпээн. Кожууннуң төп эмнелгези бо хүннерде бүгү талазы-биле берге байдалда. Маңаа деңней болаарга, Чыраа-Бажының, Чыргакының, Чадааннаның ясли-садиктери. Чадааннаның уран үүл төвү амыдырап, чурттаарының оруктарын дилеп, тып алган.

База-ла акша-төгерикке бергедээшкинден Чыргакы суурга хлеб быжырар чер ыглынмаан. Ол-ла суурга электрижидилге айтырыын шиитпирлээри-биле 18 млн. рубль өртектиг трансформатор салдынмаан. Хорум-Даг суурга хлеб быжырар чер кылыр 127 млн. рубль тывылбаан. Даа кожуунуң 230 чылынга белеткелдерге болгаш байырлалдарда 6 млрд. 600 млн. рубль херек турган. Ол түүнүн оода үштүн бир кезиин акшаландырган болза, кожуун көскү ажылдарны кылып ап болур турган. Акша чогу-биле бүгүле чаагай доктаалдар бүтпейн барган.

ТР-ниң Дээди Хуралының саналы-биле чер-черлерге арбаннарны тургускан. Ол ажыллар куду деннелде. Кожуунда 10 суму бар. Чүгле Чыраа-Бажы суурда арбаннарның ажылы шаа-биле чорып турар. Чадаана хоорайда кудумчу чөвүлеллери чүгле саазын кырында, оларның боттуг ажылы чок.

1996 чылда чер-черлерге улус судтарын Чазактың доктаал - чарлыктары - биле тургускан. Бо база-ла саазын биле чугаа кырында артып калган. Ажылдар чорбайн турар. Чадаанага-даа, сумуларга-даа улусчу суд деп суд болбаан. Февраль-апрель айларда сумуларга хереэжен чон, ие-наш камгалалын чорудары-биле чөвүлеллерни тургускан. Июль айда кожуунга адалар чөвүлелин бадылаан.

Кожуунда хоочуннар чөвүлелин тургускаш, аңаа хамаарыштыр ажылдар чоруттунуп турар. Аныяктар уттундурган. Эрткен чылдың дорттө кварталында кожуунда аныяктар-биле ажылдаар килдисти ажыткан. Беш, алды сумуларда аныяктар чөвүлелин тургускан. Административтиг айтыышкынныг суртаал ажылдары ам чок. Аныяктарга хамаарыштыр кылыр чүве чүл дээрге, оларны ажылче углаар, деткиир, янзы-бүрү чээли алырынга идигни бээри.

Чыргакы суурга январьда болган кожуун чергелиг хуралга ук суурнуң суму чагыргазының даргазы-биле тус ажыл-агый удуртукчузунун аразында дем чогу көүлген. Тус черлерге ажылдың үндезини — дем чокта чонга шүүмүчүлелди бээр чылдагааннар оон тыптып. Чон ортузунга хурал-суглаа чыгбас, үстүүртен албадалбиле хурал эрттирер чоруктар кожуунда бар.

Чаа чылда Хорум-Даг, Шеми, Тере-Хая школаларының одалгалары доңган. Ону катап кылып аарда чеже акша херегил? Ону кымның кырынга салырыл?

Кожуунда АТБ ажылдаар шинек чок турупкан. Ооң удуртукчу даргазы октябрь айда-ла бүгү байдалдың дувугенчиин сагындырып эгелээн. 50 ажыг автомашиналар, 10 ажыг автобустар аңаа турар. Чылдагааны: акша-төгерик чок. Чүгле маннаарының чөпшээрел лицензияларын кылдыртырынга безин 25 млн. рубль херек. Орук, ыяш үлетпүрү база турупкан. Оларның акшаландырыышкыны чок деп дыңналыышкын - телеграммалар ТР-ниң Чазак черинден келген.

Кодээ ажыл-агыйда мал бажы кудулаан. 1996 чылдың январь 1-де чизе-биле 2 686 бода турган. 1997 чылдың чизезинде 1.918 бода бар. Шээр мал 31598 турган болза, ам 27806 апаргган. Кожуунда ниити көргүзүг 1 саар инектен 1 литр чартык сүт саап ап турар.

Кожуун ооң мурнунда чылларда 8-12 мун тонна тараны ажаап ап турган болза, бо чылын 1 600 тонна тараа ажаап алган. Ооң кырында бараан чээлизинге 3 млрд. 500 млн. рубльди үндүрген. Ооң 551 миллиону эгиттинген. Үези кээрге, артканын кайыын, кымдан эгидерил?

Келир часка кожуунда 470 тонна тараа бар. Үрезин чок. Бар тараанын чүгле 100 тониазы арыглаттынган. А үрезинге 500-600 тонна херек.

«Акшаландырыышкын чокта, ажыл-агый мөңгүн байдалда, 1997 чылда чаагай аазаашкыннар кылып шыдавас мен» — деп, Чөөн-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы С.-Д. Д. Ондар Чыраа-Бажы суурга болган чоп мурнунга отчеттуг хуралга чугаалаан.

Сөөлгү үеде Чазактың отчет, шиитпирлеринде бурунгаарлаашкын чок. Бо байдалдан үштүнары бир, ийи чылдың эвес, 10-20 чылдарының айтырыы лээрзин ол демдеглээн. Ынчалза-даа Чазак-биле демнежип ажылдаарындан өске орук чок. С.-Д. Д. Ондар ноябрь айда Кызыл хоорайга болуп эткен эртем-шинчилел конференциязынга киришкен келген. 1997 чылда пособие, чиигелделер колдуунда болбас, ог-буле бүрүү ажылдаар, амыдыраар аргазын боттары башкарлыр деэн. Кадык-шыырак, ажылдаар ужурлуг кижилер ажыл кылып шыдавас, бертик-межел төрелдерин боттары азыраар.

Үнүп келген чылдың декабрь 16-га чедир кожуунуң чагырга даргаларының сонгулдаларынга чедир бүгүле кужу-биле ажылдаарын С.-Д. Д. Ондар чоп мурнунга аазаап, кожуунуң амыдырал, ажылының дугайында доклеренгей чугаазын дооскан.

Александр ШАГЖЫ.
Чадаана хоорай.

ЧАҢГЫЛАНГАН АЯЛГАНЫҢ ЧАЯАКЧЫЗЫ

Кандыг-бир шүлүкке аялганы кижи болган-на кайын чогаадыптар деп аан. Аңаа езулуг сеткили «ырлап» чоруур уран талантылыглар телепти. Ындыг, садым-чаяанныг, ховар дээн кижилериниң бирээзи Илья Алексей оглу Мохов.

Ооң торуттунгеш, өскен, амыдыран-чурттаан-на чери бо — Шагаан-Арыг. Тыва, хакас интернационалчы өгбүледен укталган оолактың хөгжүмчү болурунга ол үеде хоорай бажы дээр, а чамдык кижилер «дөрт дугаар садыг чоогу» дижири хоорай ужуунуң хайныышкынныг амыдыралы улуг идигни берген. Моховтарның кожазы хөгжүмчү кырган орустуң үш хылдыг допшулууру музыка амыдыралының баштайкы тепкижи, ак оруунуң ужуу болган. Ынчаар-ла Илья музыкага хандыкшып чорза-чорза, ол ооң баарының көтүү, карааның огу-биле дөмей, чарлып болбас сонуургалы апарган.

Мээн билирим хөгжүмчүлерден туткан-на хөгжүм хөрекселинге хостуг ойнаар, ындыг салым-чаяанныг кижини сагынмайн-дыр мен. Санаа олурарымга, үжен хире хөгжүм хөрекселдеринге ойнаар. салым-чаяанныг-ла үрен. Хылдыг, үрер, соктаар хөгжүмнер ансамбльдери туржук джаз, рок дээн хевирлерни удуртуп шыдаптар чүгле Улуг-Хемде туржук, республикада ховар специалист.

Тыва Республиканың симфония оркестриниң репертуарында чаңгыс эвес аялганың аранжировказын Илья Мохов тургускан. Чогаалыкчы ажыл-ижин 60-70 чылдарда сомалап эгелээш, бо хүннерде он-он ырларга аялганы чогааткан, бот-тывынгыр композитор Кежикоол Чөревениң «Хайыракан» деп шүлүүнге чогааткан аялганы улуг-хемчилер эки билир. Сөөртүнчек эвес, ноталар борбак-борбак болгулап алгаш сөктүп бадып турганзыг, бир-ле онзагай аянныг ырыы.

Черле ынчаш аялга бүрүү бот-бодунга дөмейлешпес, ырының өзүнүң аайы-биле ханы-утканы илередип турарын күүседикчи дораан эскерип каар. Чижээ, Каадыр-оол Бегзинин, «Ынакшылды алгаан болгаш», Кызыл-Эник Кудажының «Чээнээм», Екатерина Танованың «Бора-Шээлей», Владимир Серен-оолдуң «Хамнаарак», Зоя Намзырайның «Күзүн», Игорь Иргиттиң «Хөгжүм, хөгжүм», Санчы Кызыл-оолдуң «Чаны чараш» деп шүлүктеринге ийиги амыдыралды берген тыпгарыкчы.

Хөгжүмге сонуургалдыглар бот-тывынгыр композиторнуң «Улуг-Хемим» деп ырызын эки сактып олурлар боор. Ооң сөзүн бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Караоол Натпий-оол чогааткан болгай. Бо чогаал Илья Моховтуң өскен, төрөөн черинге ханы ышаан музыка аялгазы-биле ылап-ла дамчыдып шыдаан. Шынап-да, Улуг-Хемге бердинмээн, ооң биче сеткилдиг бөдүүн чонунга 30 чылдар дургузунда үзүк чокка бараан болбаан болза — ындыг чараш аялга кайын төрүттүнер. Шыырак дээн хөгжүмчүнү өске кожууннар туржук, республика төвүнче, Абакан хоорайже безин чалап турган болгай.

Ол дээди консерваториядаа доозун чорбаан, ада-иезинден ызыгуур-даа салгаваан, аңаа-ла бодуун кижи. Чугаага сунду чок, харын бодалын баян тутса долу илередиптер, элдеп-ле кижи. Тываның Культура яамызы салым-чаяанныгларга бир чылдың түр өөредилгезин чарлаарга, аңаа баштайгы каңналганы алган. Ооң Абакан, Красноярск хоорайларга билиин бедидип өөренгеш, хойнуң ырын уден бээр хөгжүмчү деп эртемни чедип алган. Бо хүннерде Шагаан-Арыгда урулларның уран үүл школазында баян класының башкызы.

Илья Мохов чүгле хөгжүмчү эвес, республиканың шыырак дээн шыдыраачызы. Бирге разрядтыг ойнакчы, ооң үре-түүнелдиг чогаадыкчы, спортчу ижинге улуг быраны кады ог-бүле туткан эжи Анна Түлүшовна кылып чоруур дизимзе частырыг болбас. Чогааткан аялгазын үнге шенээр баштайгы ыраажызы, критиги, ынаныштыг чөлегинижи. Бо ог-бүленің бир онзагай үүлү — урулларын база уран үүлге хандыкшытканы. Иркутскининг эмчи институдунда өөренип турар Любашазы ачазының ырларынга танцы чогаадырын шенеп чоруур. Бир эвес бичии кызы Лиразы чораан болза, хамыкты кайгадыр талантылының чаңгыс чер-чурттуглары утпаан.

Моховтарның ог-бүле шыгжамырында хөй санныг дипломнар, хүндүлел бижиктер, өөрөк демдектери шыгжатынган. Улуг-хемчилериниң хүндүткелиин чаалап алган бот-тывынгыр композиторуувус бо чылдың январь 1-де чүстүң чартыын үүктеп алган. Аңаа чогаадыкчы чедиишкиннерни, ак орукту күзеп, моон-даа соңгаар чараш аялгаларны чонунга шаңнаарын йөрээдим.

Мария ДАМЧАЙ.
Шагаан-Аарыг хоорай.

Чаа ажыдыышкын

30 СЕКУНДА СООНДА КАРААҢ КӨӨРҮ ЭКИЖИИР

Ийс, ийс! Ырактан-даа, чооктан-даа карааның көөрү баксыраан кижилерни чүгле 30 секундада эмнээш, көөрүн экижиптер арга тывылган. Карактың көөрүн чаа арга-биле эмнеткен кижилер [illegible] шилин болган контактылар линзалы көөрүн [illegible] тыр.

Ажыы-биле чугаалаарга, ай мурнунда ол дугайын улустан дыңнааш бүзүреваан мен. А кажан ону бодумга херек кырында шенеп көргеш, «ам-на езулуг шын-дыр эвеспе» деп чүвеге ылап бүзүредим.

1992 чылда Японияның сураглыг «Видек» деп фирмазы карактың көөрүн экижидер ЕС-5000 деп системаны чогаадып кылган. Кезиишкинни лазерниң дуазы-биле 30 секунда дургузунда чорутканының түнелинде кижиниң көөрү барык 100 хуу экижий бээр. Эмчилер каракка шак ындыг кезиишкинни чорудуп турда, хан-даа төгүлбес, аарбас-даа болур. Ооң соонда бир хонук эрткенде кижиниң долузу-биле ажылдаар шинээзи тургустунуп келир, күш-шыдал талазы-биле шимчээшкиннер кылырынга кандыг-даа кызыгаар турбас. А үш хонук эрткенде кезиишкин кылган карак аңаа кадык карактан бичиндаа ылгалбас болур. Харындаа кезиишкин кылган каракты микроскопка көөрге кадык карактан ылгалыр чүвеан чок болган. Бо талазы-биле эн-не авторитеттиг тускай эртемниглерниң санан турары-биле алырга, ЕС-5000 система офтальмологияның төөгүзүнге болуп көрбээн чаа ажыдыышкынны кылган болгаш бөгүнде аңаа деңнежир арга чок болуп турар.

Улустың карааның көөрүн үүс хуу экижидер чаа арганы ажыглап турар кара чаңгыс чер Москвада медицинаның эртем-шинчилелдериниң «Новый взгляд» деп офтальмологтуг төвү болур. Ай мурнунда карак эмнээриниң ол кайгамчык технологиязының дугайын билип алгаш, аңаа улуг-ла бүзүревейн, бодумнуң журналист шинчилелимни кылып керейн адыр — деп, шиитпирлеп алгаш, бо төпче чорупкан мен.

Бир-ле дугаарында - ындыг кезиишкин аарыг кижиге айыыл чок бе, кандыгыл — деп, айтырыг тургустунуп келир. «Аңаа сагыш човаан, коргуп-сестириниң үндезини чок» — деп, эмчилер бүзүретти. Соңгу каш чылдарда бо талазыбиле клиниктиг шинчилелдерни чоруткан. Барыын чүктүн эн эки дээ клиникаларынга дөрт чыл улаштыр чаа лазерни ажыглап келген. Ол үениң дургузунда каракка 7 миллион кезиишкинни чоруткан. Ооң түнелинде хувулуп каданнаының чаңгыс-даа таварылгазы болбаан. Каракты лазер-биле эмнээринин баштайгы салгалындан чаа ЕС-5000 система карак огунга чүгле кыры-биле дээр болгаш ону өрттедип шондурбас салдарлыг.

«Новый взгляд» төптүң тускай эртемниглери аарыг кижи бүрүзүнге консультацияны берип, сонуургаан айтырыгларынга тода харыыны берип турар. Чаа аппаратка чүгле чартык шак дургузунда карак шоонун долу шинчилгезин кылып бээр. Аарыг кижиге баш удур кылган шинчилелдериниң сан-медээзин компьютерге киргеш, аарыг кижи бүрүзүнге тускай хууда программаны тургускаш, ооң күүселдезин хыналдага алыр. Чүгле ооң соонда кезиишкинни баштай бир каракка, а дараазында өске каракка чорудар. Маңаа чаңгыс-ла чугула сагыыр кол негелде — аарыг кижи 18 хар четкен турар. Бо хар-назыда карак долузу-биле быжып хевирлеттинген турар.

Ол-ла бүгүнү караам-биле көргеш, пат-ла кайган, магадаан мен... Кезек бодаными туруп-туруп, караам көөрүн экижидип алырдыр дээш кезиишкин кылдыртыр деп шиитпирлеп алдым! Карак огун лазер-биле кезип эмнээринин чаа аргазы, шынап-ла, кедергей бөдүүн болгаш бичии-даа аарбас болду. Хөнзиг калала болган кезиишкинни бодум безич эскерейн барган ышкаш болган деп. А дараазында ийи дугаар караам кестирер дээш баргаш, менле кандыг-даа коргуп-девидээр, чигаалер чүве чок, шолээш базын чеде берген мен. Ийиги кезиишкин мээң бодап турганым ышкаш база-ла чедиишкиннинг [illegible] ткен.

А мээң соом иеле, карааның көөрүн экижидип алыр хээн улусту дараазында адреске чеде бээрин сүмеледим: Москва, Крылатские холмы кудумчуу, бажың 30, квартира, 2. «Новый взгляд» төп дыштаныр хүн чок ажылдап турар.

Максим БУЛАНЦЕВ.
«Комсомольская правда» солундан.

ТЫП КӨРЕМ

Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязы культура-массалыг хемчеглер эрттирер талазы-биле өөреникчилериниң ылаңгыя үстүү классларының сургуулдарының дыштанылга кежээлерин эрттирериниче улуг ки. чээнгейни салып турар.

Чоокта чаа 5—11 классар аразында чаңчыл болган «Аялганы тып» деп кежээни 10, 11 классларның өөреникчилери, директорнуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы Ал Кара-ооловна Лопсан, 9 «л» классың удуртукчу башкызы Март-оол Салчакович Күнчү, башкарыкчы өөреникчилер Ангыр Намчыл база Алеша Өшкүлүг, Андрей Ондар, Айдыс Кара-Сал оларның дорт киржилгези-биле бедик деңнелге организастап эрттиргени солун болган.

«Аялганы тып» кежээже кирериниң билет өртээ бир мың рубль. Кирген орулгадан тиилекчилерни база иленкейлиг меломаннарны (аялга билирлерни) шаннаары көрдүнген. Мындыг берге үеде ол база тывынгыр, чогаадыкчы чорук болур.

Аялганы тыварынга 8 «а» классан Орлан Суманчик, 9 «г»-ден Алена Салчак, 10-дан Амир Ондар иденкейлиг кириштилер. «Аялганы тыптын» программазында совет, амгы үениң база даштыкы эстраданың нептеренгей ырлары, ылаңгыя дүшкен ССРЭ-ниң ыдык ыры безин бар. Киржикчилер ол ыдык ырны боданмайн-даа дораан тывар болдулар, а бистин республикавыстын ыдык ырын залдан сымыраныышкыннар дузаазы-биле орай деп-ле тывар болду. Чүл ол? Эки ыры кижиниң мага-бодунче хандыр синип, кижибиле кады чоруур өлүм чогу-дур, а чеже-даа чоннуң ыры, таарышкан долу уткалыг чараш-даа болза, ыдык ырга таарышпайн барып болур деп чүвени бедик лужаал эвлээн сайыттар, куруг аазаашкыннар-биле депшиттирип алган чамдык депутаттар-даа эвес, а бистиң ажы-төлүвүс безин хүлээп албайн турары, ыдык ырны шын шилип шыдаваныыстың көскү бадыткалы болуп арткан-дыр.

Ыдык ырны канчаар шилип аарының дугайын каш чыл бурунгаар «Шын» солунга «Ылгаан ажыы чок» деп материалымда бижээн мен. Ону чүгле чаңгыс Чазак баштыңының оралакчызы Б. С. Шыыраптың деткип, чөптүгүнгенин утпайн чор мен, а бир эвес теория, чүгле теория эвес, а практик мээн бодалымны үлешкеннер турган болза, улуг-биче дивес, бүгү чонга биллингир, чараш, сергек, патриотчу ханы уткалыг ырывысты шагда-ла шын тып аар турар ийик бис...

Конкурстуң түнелинде 8 «а» класстың өөреникчиси Орлан Суманчик 700 санныг болуп тиилекчи болган. Шыырак дээннер Алена Салчак, Амир Ондар олар база шаңналга төлептиг болдулар.

Мында культура-массалыг хемчеглерни эрттиреринге школа директору Валентина Өдүрековна Дөмүр-оол чогуур кичээнгейни салып турарын демдеглээр апаар. Школа республика школаларының башкыларының улусчу педагогикага болуп эртер семинарынга белеткеним турар.

Батый КЕНЕШ.
Культура-чырыдыышкын ажылының дээди чергелиг методизи.

КОМИССИЯ ҮНЕЛЭЭН

Зоя Чоодуевна Шойжун Кызыл хоорайның № 2 ортумак школазында дуржулгалыг башкыларының биреэзи. Ооң кичээлдери бедик методиктиг деңнелде эртип турар.

Бичии чаштарга билиглеениң эге үндезинин хандыр өөредип, үре-түүнелдиг ажылдап чоруур. Башкының эге класска белеткээн өөреникчилери-биле ортумак класстарга ажылдаарга чиилетиир деп аныяк башкылар үнелеп турар. Ол дээрге башкының чаштарга билигни ханызы-биле медерелдиг билиндиргениниң херечизи болур.

З. Ч. Шойжун бодунуң бедик арга-дуржулгазын аныяк башкыларга дамчыдып, арга-сүмени берип келген. Эге классар башкыларының методиктиг каттыжыышкынынга өске эштери-биле арга-дуржулганы солчуп, илеткелдерни бо-ла кылаа бээр.

Ооң кичээлдери солун, өөредилге кижизидилгелиг, утка-шынарлыг. Кичээлдерге темалар аайы-биле утказынга дүүштүр коргүзүг материалдарын ажыглап, чаа хевиринің кичээлдерин эрттирип турар. Бо школага чаңчыл өзугаар чылдың-на болуп школаның бүгү башкыларының дуржулга солчулгазының конференциязынга делгелгеге ооң ажылдарын комиссия бедии-биле үнелээн.

Охемчик ОНДАР.

ХОЙ ООЛДААШКЫНЫ ЭГЕЛЭЭН

Ам бо хүннерде колхозсовхозтарда, арат болган тараачын, фермер база хуу-даа кижилериниң коданнарында хой оолдаашкынын кидин-түлүк эгелей берген.

Чөөн-Хемчик кожуунда «Чыраа-Бажы» совхозтуң 6 кодан төрүүр хоюнуң чамдык коданнарында хой оолдаа эгелээн. Аныяк малчын Хүлер-оол Монгуштуң 263 торүүр хоюнуң 140-и, Чыргал-оол Монгуштуң —301-ден 127-зи, Александр Кууларның —289-тан 107-зи, Василий Монгуштуң—315 хоюндан 89-зу оолдапкан, хураганнар онча-менги доругун турар.

Совхозта ниитизи-биле 1774 баш торүүр хой бар. Коданнарда далбыйны тыртып, сугну чедирип турар, мал чемикиң соортүлгезин ие тракторларны быжыглаан. Малчыннарга далган-тараанны үлеп берип турар.

Арат ажыл-агыйлыг Сергей Монгуш, Комбукай Куулар болгаш хуу ажылдыг Бүрбү Чүлдүм, Өнер-оол Донгак, Кошкар-оол Монгуш оларда хой оолдаашкыны эгелей берген. Оларда мал чемиң чечирри-биле бар.

Эрги-Дарга КАРА-САЛ.

Шарбый-оол Сарыг-оолович КУУЛАР

Шарбый-оол Сарыг-оолович Куулар 1940 чылдың май 3-те Барыын-Хемчик кожуунуң Аянгаты сумузунга арат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ш. С. Куулар бодунуң күш-ажылчы оруун 1961 чылда Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун дооскаш, эгелээн. Өвүр кожуунуң «Коммунизмче орук» колхозка кол зоотехник боон ажылдаанының соонда, ол-ла кожуунга «Кызыл Тук» колхозка кол зоотехник боон, «Коммунизмче орук» колхозтуң даргазы, кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехниги, райкүүсконың даргазының көдээ ажыл-агый талазы-биле оралакчызы, кожуунуң план комиссиязының даргазы, чагырга даргазының аграр болгаш экология политиказының талазы-биле бирги оралакчызы боон, ажылдап чораан.

Ш. С. Куулар 1982 чылда Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң зооинженер факультедин бот-өөредилге-биле дооскан. Ш. С. Куулар кандыг-даа албан-дужаалдарга ажылдап чораш, ак-сеткилдиг ажылдакчы, билдилиг организакчы чоруун көргүскен. Өвүр кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг үлүүн киирген. Үр чылдарда ак-сеткилдиг күш-ажылы дээш аңаа «Тыва АССР-ниң алдарлыг зоотехниги» Хүндүлүг атты тывыскан. Ш. С. Куулар Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажылы дээш» медалы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Хүндүлел бижин-биле шаннаткан. Улус депутаттарының район Совединиң депутадынга каш удаа соңгуткан.

Шарбый-оол Сарыг-ооловичиниң дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң түүрүктеривиске кезээде артар.

Тыва Республиканың Чазаа, ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы.

Тыва Республиканың Көдээ яамызы.

«Шын» солунуң коллективи «Тувинская правда» солунуң көдээ ажыл-агый килдизинің ажылдакчызы

Анатолий Васильевич ШКОРКИННИҢ

48 хардан чорааш, хөнертен мөчээнин дыңнатпышаан, ооң өг-бүлезинге, доргул-төрелдеринге болгаш чоок кижилерге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

КЕЛ ЧЫДАР ШАГАА-БИЛЕ!

(«Энерелдиң» арыннарындан номчуңар)

Барыын чүк улустарының саналгазы-биле бир ай бурунгаар уткуп алганывыс чаа 1997 чылдың база христианчыларның бурганы Иисус Христостуң төрүттүнгенин демдеглээн байырлалдар-биле Силер бүгү номчукчуларга изиг байырлыстар сунуп, эң-не ыдыктыг, чаагай күзээшкиниер-биле мөгейип, — Экии! — деп, амырлаштывыс.

Бистиң чонувуска хамааржыр чаа Инек чыл азы Шагаа байырлалының чоокшулап кел чыдарын барымдаалааш, Тыванның шажынчыларының кварталдап үнер эртем-дыңнадылыг бюллетенин болур «Энерел» деп солуннуң редколлегиязының өмүнээзинден солуннуң бүгү номчукчуларынга дараазында тайылбырны бараалгаттывыс.

Ам каш-ла хонгаш азы тодаргайлааргa, февраль 7-8-тен эгелеп кызыл Күске чылы бистер бүгүде-биле байырлашкаш, бодунуң долу эргезин эвлегде манап турар Инекке хүлээдири ол.

— Кандыг инек боор ол?

—От олуттуг, 3 көк меңгилиг, кызылзымаар кыс Инек дээр-дир. Чүү-даа болза ак сүдү-биле ачы-буян кылып чоруур, аал-кодаанның азырал амытаны-ла-дыр. Сагышка шымбайы аажок тур бе? Эргилденің он ийи чылын төндүр манаап, кээп турары бо болганда кымнарның чылы кирип турар эвес, санап көрүнерем. Эмин эртпр улуг назылыглар чок-ла боор деп бодап алгаш, демдеглээрге мындыг-дыр. 1901, 1913, 1925, 1937, 1949, 1961, 1973, 1985, 1997. Тыва чонувус ук-төөгүзүнден үүдүлге, сүзүктүг чораан болгаш чылы кирерге кадыг дижир, ынчангаш ам бо шажын катап сайзырап турар үеде лама-башкыларга ном-судур аштырып, мөргүлдерге олуруп алырын сүмелээр-дир бис.

Олут дугайында. Бир улуг эргилде 60 чылга деп. Ол үениң иштинде чыл бүрүзү олудун 5 катап солуур-дур. Солчулга *ыяш-от-чер-өемир-суг* деп аттарга өскерлир. Олут бүрүзү онзагай шынарларлыг болгаш тускай өннүг. Өннер: суг олут — кара өннүг, демир олут — ак өннүг, чер олут — сарыг өннүг, от—кызыл, ыяш — көк дээн ышкаш. Олуттуң башкарылгазы, ук олутка дүгжүп, салдарын халдадып турар планетазындан хамааржыр. Мындыг нарын саналгаларны белен тодарадып каанындан номчуп, билип алырдан башка астрономия, астрологиягa билиглер иеэта белүүн кижинин октаргайдан планеталар тын, танын аары берге дээрзин билип олур боор силер.

Мен бо удаада астролог А. К. Тэвектиң эртем-шинчилелин ажыглап бижидим. Ыяш олуттуң планетазы — Юпитер, оттуң — Марс, черниң — Сатурн, демирниң — Венера, сугуун — Меркурий.

Орай кежээлерде Марс планета кайызы ирги? —деп дилеиип тыпкаш, ол сылдыска чалбарыыр, ынаар дилег кылып сымыранып болза эки эвеспе. Ук планета кижилерге амыдырал дээш демисежир тура-сорукту шаңнаар, кызымак, быжыг чүткүлдүг болурун чаяар деп бижип турар. Чүү-даа чүве кызыгаарлыг, чүткүлдүг-ле болур дээш тура-хөөнү эмин эртпр улгадыр болза, олудундан чайлып кээп дүжериң база кичээндирип турар. От олут черле берге дээрзин бо эртпп турар күскениң олудундан база көрдүвүс. Мөзү-шынары багай, адааргак, өжээргек кижилер Марс планетаның салдары-биле янзы-бүрү кемдээшкиннерге, озал-ондакка таваржып болур деп сагындырган. Марстың адаанга бодараан кижилер узун дуртсынныг, тырың мага-боттуг.

Менги дугайында. Эң бодүүнү-биле меңгилег энергетиктиг күчү-шыдалын илередир демдектер деп билип алыылынар. Менги биле олут аразында сырый харылаалыглар. Менги 9 чыл, 9 хонук болгаш-ла эргилин каптаттының турарын барымдаалаан (кижинин ие иштинге чораны-биле катай санаарга) 10, 19, 28, 37, 46, 55, 64, 73, 82, 91, 100 харлыында кирер. Менги каттажып турар чылда кончуг оваарымчалыг болуру чугула. Чер кезин чоруганнаас, шош-содаага киришпес, аас-дылдан чайлап чоралы дээре. Кижинин меңгизи кирип турар чылда ооң угаан-медерелинге, ниити бодунга өскерлиишкиннер келири албан. Меңги дээрге эзт-кежинде көстүп чоруур мөц-даа эвес, иштики делегейиниң бүдүш-шынары-дыр. Меңгилер дугайында өгөелеривистен дамчып келген өөредиглерни уламчылаалыңар. Өннери болгаш санаары: 9 кызыл, 8 ак, 7 кызыл, 6 ак, 5 сарыг, 4 ногаан, 3 көк, 2 кара, 1 ак. Кижиге салдары, чижээ: 1 ак меңгилиг кижи — арыг сөөктүг болганындан арай бужартаачал, хир-чамдан, аас-дылдан ойлап чорза эки. Ындыг кижилер артыш кыпсып, аржаан кылып, арыглаашкын чорудар ажылга чаналгалыг, чер-чуртунга, оран-таңдызынга дагылга кылырынга таарымчалыг.

Ам кирер 3 көк менги дугайында. Менги бүрүү 9 чылдан ангыда 9 хонгаш эргилип турар деп үстүнде айыттывыс. Каш харлыг улустуң кирер-дир боттарыларны хынап көрүнерем: 1997, 1988, 1979, 1970, 1961, 1952, 1943, 1934, 1925, 1916. 1907.

Ам үнер Инек чылының 3 көк менгизиң эдилээннер — карак көрнүр, чүвени баш удур билириңге туралыг кижилер деп санаттынын турарлар. Сагыш-сеткили ажык, аксы-сөзү, мага-боду арыг болганындан хүрүм чайладыр, суг бажы дагыыр, эм чалаар үүлеге таарымчалыглар.

Кызылзымар кыс Инек чылы дээн утказы чүл? Чылдар эжеш болгаш саарзык саннардан долдуртунуп кел чыдарын билип тур боор силер. Эртпп турар Күске эр деп адап турдувус. Сөөлү саны эжеш 6 деп сан, азы «ян» олуттуг. 1997 — саар, зык сан болганда «ин» азы кыс олут. Эр, кыс олуттарның аайы-биле өөрүн тодарадыр. Күске, Пар, Улу, Аът, Мечи, Ыт — «ян» эр, Инек, Тоолай, Чылан, Хой, Дагаа, Хаван — «ин», кыс чылдар болур.

Шажын, Шагаа деп сөстер амыдыралывысче кирге-ле элээн өөредиглерни билип бар чыдар болгай бис. Чижээ: 1994 чылды — эр, көк Ыт чылы деп турдувус, улаштыр 1995 чыл — кыс, көксүмээр Хаван чылы. 1996 — эр, кызыл Күске. (Кызыл деп ону от деп олудундан уктаган). Шууштур турар чылдар эжеш болгаш саарзык боорга олуттарын домей кылдыр ада-аарын эскерер бис. Эр Күске кызыл өөнүг турган болза, ам кыс Инек — кызылсымаар апарганы ол. Олудунуң аайы-биле эр чылдар көк, сарыг, ак болза кыс чылдар көксүмээр, сарыгзымаар, аксымаар дээн ышкаш.

Ынчангаш хүндүлүг номчукчулар, бо тайылбырның уланчызын болгаш оон-даа өске улусчу, шажынчы темаларны чырыткан «Энерел» солун Шагаа бетинде үнүп келир. Шаг-үениң бергезиби-биле ооң өртээн 2 муң рубль кылдыр доктаатканы. Кызылда шажын ниитилелдериндеп, «Тундан Чойхорлинг» хүрээзинден, «Тибеттин өөнүктери» ниитилелден садыын ап болур.

Номчукчулар, силерниң материалдарыңар, чагааларыңар солуннуң үнериңге эргежок чугула болгай. Ленин кудумчуазунун 32 дугаарлыг бажын азы Дээди Хурал (Парламент) бажыңында «Тибеттиң өөнүктери» ниитилелче адрестиг бижиңер. База катап Шагаа байырлалы-биле силерге чедиишкиннерни, аас-кежиктп, кадыкшылды, билчилгени күзеп түр бис.

Нина СЕРЕНОТ.

Суббота

үндүрүлгези

СӨГЛЕП ЧОРЗУН, ЫНАК АВАЙ

Өйлеп-өйлеп сагыш сеткил саргыннадыр
Өстүрүп каан авамайны сакты бээр мен.
Болзунам че, авам бажын ковайтпаайн деп,
Бодаза-даа, черле чүрээм ыстай бээр-дир.
Суксаанымда авамайның хайындырган
Сускун шайы мурнум орта көстүп кээр-дир.
Ону аартап немейге эргеленип
Орзумза деп чоктап, сактып келир-дир мен.
Аштаанымда, авамайның кылып кааны
Ажы-чемин, аяк-шыпаан чоктай бээр мен.
Өзүм саргыын чидирип ап, авам-биле
Өөвүске орзумза деп бодай бээр мен.
Мунгараанда, төрээн авам ийи караа
Мурнум орта эргелелдиг көстүп келир.
Сагыш човаан немейниң чымчак холу
Саргаан чүрээм чавырылдыр суйбай бээр-дир.
Өөрээнде, эриин ашкап аас-кежиин,
Өскүзүмну кагбазын деп алган йөрээл
Кайыын-на ийик бир-ле черден чедип кээриң
Карак шимбейн манаар-дыр мен, ынак авай.
Арга черниң аңы безин чезиниң
Аагынга арып-доруп хилээр дижир.
Авамайлап өзүп келген чолдуг болгаш
Аагың чүктеп, ийлеп чор мен, күжүр авай.
Сагыш ышкаш болган болза, эргим авай,
Оода чаңгыс шүлүүм сеңээ номчузумза.
Саргып чоктаан, кызыгаар чок ынакшылым
Онмас чечээн ием сеңээ тудуссумза.
Күзел ышкаш болган болза, ынак авай,
Сеңээ ам бир бодалдарым ажытсымза.
Хүнөүн, даңныг оглуң мени дүвүреткен
Сеткилимден сеңээ ынаам сөглезимзе.
Ынак авай, сээн бажың ковааннатпаайн,
Ыстап, саргаан, ийлээн чүрээм оожургадыйн.
Чүгле сени дүн-хүн дивейн чоктаарымны
Шүлүүм чонга сөглеп чорзун, эргим авай.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

БИЖИП ЧОРУЙН

Шүлүк бижиир шүүттүг ажыл, ынчалза-даа
Чүрек черле дестүмес-тир, албадай бээр.
Амыдырап, чурттап чоруур болганында
Ала-чайгаар аймап-саннап бижий бээр-дир.
Чуртталганың чедер, четпес эскиттерин
Шүүштүрүп, деңзигүүрлеп бижиксээр-дир.
Ырнын, тоолдуң «маадыры» боон алгаттырган,
Ынакшыл-даа уйгу бербейн баргылаар-дыр.
Өскен, төрээн ынак черниң каас байлаан
Өндүр чоннуң чыдын-чытпас ажыл-ижин
Авазынга эргеленген бичии чаштын
Аас-кежиин, чаагай ойун йөрээп алгаай.
Бижиксенчиг чүве-ле хой, аңаа алзып
Бичиинай-даа тура дүшпейн ындынналып,
Чоннуң кежиин чогаал орта шорбарлажып
Човаг билбейн демир-үжүүм салбайн чор мен.

Кара-оол УСПУН.
ыа-Хөлде мал эмчизи.

ШУУДАЙ БЕРДИМ

Чугаалажып, хөөрешкеш, мага ханар
Чуртталгамның эки өйү турган ийин.
Рыноктуң бергезинге торлу бергеш,
Ылап угаан, амыдырап шуудай бердим.
Аът чедип, инек, хойдан халбактанза,
Амыдырал дөгүмчелиг, ол-ла дээш.
Сүдүн ижип, эдиин, кежин ажыглаза
Шүүдел базып, орулга-даа борастай бээр.
Амгы шагда амыдырал чиик эвес
Аъш-чем, эттиг өртээ дээрге талыйган-дыр.
Шагдагы дег, төктүп чыдар чемни сактып
Чараа чылган, амданнаның чоруур-дур бис.
Идик-хептиң өртээ дээрге дыңнаар аажок
Ишти-хөөнүң ажыннадып чоруур боор-дур.
Садып кеткен майтак идиим үнезин көр
Салаа базын санаттынмас болу берди..
Рыноктуң ындазында аагы хой бол,
Ылап бодап, ынай-бээр көрүп, шуудай бердим.
Черим чок бе, малым чок бе, чоонган мен,
Чедер кылдыр ажыл-биле байыыр дээн мен.

Василий МОНГУШ.
Хөгжүм башкызы.

«КАДАЙ» ДЕП АТ

Кадын кыстар, кадай кыстар, ава-не,
Келин, чеңгей, күүй, кунчуг, кырган-ава —
Кандыг кончуг чаагай аттыг улус-чонул,
Хейде кижи адап ора будулуп каар.
Ынча чаагай аттыгларның аразында
Ынакшылым ээзи болган кадайлыг мен.
Кадын, ава, келин, күүй-даа болур болза,
«Кадай» деп ат — шупту кыс ат хааны дээр мен.

Борис ООРЖАК.
Тудугжу, чурукчу.

● *Бистиң аалчывыс — «Улуг-Хемниң чалгыглары»*

ЧОГААДЫКЧЫ КАТТЫЖЫЫШКЫНЫВЫСТА

Улуг-Хем биле Чаа-Хөл кожуунларның аразында үнүп турар «УлугХем» солун тургустунган соонда үр болбаанда ук солуннуң чанынга «Улуг-Хемниң чалгыглары» деп аттыг чогаадыкчы каттыжыышкын тывылган чүве. Ол болза, солунувустуң бо чылын 20 харлап турары-биле, каттыжыышкынның харназынын база ынчаар илередиин дээни ол.

Чогаадыкчы каттыжыышкынның эге оруктарын ынчангы Улуг-Хем, Чаа-Хөлге чурттап турган аныяк салым-чаяанныглар-биле, аталдары элээн алгып орган чогаалчылар, ынчангы редакторувус Кара-Күске Чооду, эрткен чылын чаа аравыстан «ыраган» Өлчей-оол Монгуш, ам Бажың-Алаак суурда чурттап орар Таспай Саая суглар изин изеп эгелээн бис.

Амгы «Улуг-Хемниң чалгыглары» чүгле чогаалга хамаарылгалыг эвес, а харын мырыңай ыры чогаадыкчылары композиторларны, аас-чогаалының мергежилдиглерин мооцнеп, хаара тыртып турар. Каттыжыышкынның кол оргазы ам ийи-ийи номнарның авторлары Шома Даржай (Шагаан-Арыг), Октябрь Туң-оол (Арыг-Үзүү), ат-сывы чонга билдине берген шүлүкчүлер Кежик-оол Чөреве, Биче-оол Моңгул-оол, Кара-кыс Дензин, Нина Эртине, Зоя Донгак, Екатерина Саая, композиторлар Сорук Сат, Илья Мохов, Василий Монгуш, Тываның улустуң хөөмейжилери Геннадий Чаш, Кара-оол Тумат, хоочун тоолчу Ховалыг Шойдак-оол дээш, чон мурнунга төлептиг бараан боон үнүп келир талантылыг кижилеривис арбын болуп турар.

«Улуг-Хем» солуннуң ай санында дыштаныр хүн номерингe «...чалгыглардың» арнын доктаамал үндүрүп турар бис. Мооң мурнунда чылдарга бодаарга сөөлгү үеде чаңгыс черге эвээш чыглып, кол харылзааны солун арыннарынга кылып турарывыс утказы илдеп болгай, акшатөгерик айтырыының нарыны.

Каттыжыышкын кожуун иштинге янзы-бүрү утка-шынарлыг ужуражылгалар, чогаадыкчы кежээлер эрттирер талазы-биле эдээн арга-дуржулгалыг апарган дизе хөөредиг чок боор.

Кожуун, республика черге-лиг «Тыва дылым — чоргааралым» деп конференция, чогаалчы К. К. Кудажының, улустуң хөөмейжилери Кара-оол Туматтың, Геннадий Чаштың, композитор Сорук Саттың чогаадыкчы кежээлери, «Уран ырым Улуг-Хемде» деп Төрээн чурт дугайында ыры чогаадылгазының, «Чаатының ыраажызы» деп ыраажылар аразынга мөөрейлер... дээш, оон-даа өске солун ажылдарны сөөлгү чылдарда кылып келген бис.

Бо чылды январь 31-де «Чаатының ыраажызы» деп чаңчыл болган ыры мөөрейи-биле эгелээр бис. Февральда, барык ийи чыл чогудуп күш четтикпээнивис ошкү ажылагыйлыг «Эйлиг-Хем» совхозка «Эйлиг-Хемниң эдискизи» деп кожаң, ыры күүселдезиниң көрүлдези, март айда бир шүлүкчүниң чогаадыкчы кежээзи, апрельде Анай, Анай-оол деп атташ аттар-биле элбек, Арыг-Бажы суурга «Арыг-Бажының анайлары» деп солун ужуражылганы, майда Тываның оюн, баштакка ынактарын «Арысканга адаанажыыл» деп хөглүг номчулга мөөрейи, июньда бистиң кожуунга төрүттүнген, ажылдап, чурттап чораан алдар-аттыг кижилеривисти «Улуг-Хемниң сылдыстарынче» чалаары ышкаш ажылдарны кылыр планнарлыг бис.

Дорту-биле шаавыс-биле хоомай эвес ажылдарны борастап, чонга бараалгаткаң бис, ам-даа сорулгавыс, күзеливис элбек. Келир үеге бүзүреливис улуг, чүге дизе аныяк талантылыг аттар чаъс соонда үнген мөөгүлер ышкаш «Улуг-Хемниң чалгыгларын» дээскиниңер тыптып-ла турар боор-дур. Чеже-даа чоннун амыдыралы нарыыдаза, чоннуң талантызынга, оларның кыптыккан салым-чаяанынга чүү-даа чүве моондак боон шыдавас деп чүвени караам-биле көрүп, төрээн чонумнуң мындыг төнмес «талант» деп ончү-хөрешгизи барынга чоргаарланып, олар-биле чарылбайн-на чоруурун күзээр мен.

Ам, хүндүлүг номчукчуларга каттыжыышкынывыстың чамдык кежигүннериниң чогаалдарын сонуургадыксаар күзелдиг бис.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.
«Улуг-Хемниң чалгыглары» чогаадыкчы каттыжыышкынның удуртукчузу.

КОРГУНЧУГ ААЛЧЫ

Ынчан чай адакталып, малчын аалдар сериин чайлаглардан күзеглерже көжүп турган үези чүве. Мээң кырган-ачам суг ынчан Кызыл-Суглуг Баян-Колдуң Хаттыг-Тайгазының Ооваш-Хемниң унунга чайлаглаан улус. Машинага чүдүртүнгеш, кырган-ачам баштадыр кижилер барык шупту чоруй барганнар. Бистер, 3 оол хоювусту күзегже сүрүп чеде бээр болган бис.

Изигден чаглактанып дезээлээн хойну көрүп алгаш чыдар эвес, орукка казып чоруур тоорактан чыып алыр-дыр дишкеш, аал дужунда каскакче үнген бис. Валентин биле мен пошче үнгеш, тоорактарны улайулай сыыладыр октап бадырып турувуста, Эдик оларны даалыңда чыып маңнап турган.

Богда, бир-ле дааш шимээн аразында буулаан амытан үнү дыкналды.

— Ол-дур бе, келди-ле! — диггеш, бир дугаарында Валентинивис пөжүнден «хайыраан боттай» берди. Мен дораан-на: «ол кончуг чүвец, ыяш база үнер чүве болгай» деп сакты тыртып келгеш, база караңнадып баттым-на.

Черге дүшкенимни-даа, бичии чүктешкивистиң кайдазын-даа таптыг сагымас мен. Кончуг дүрген маңнаш, аал орнунда кажаавыс кыдыынга чаңгыс дүүргевисти хем куду шыгаан алгаш, манап чыдыр бис. Кортканывыстан үннеривис безин, сиринейниң турар. Улуувус-ла Валентин болгаш систа оожуктуруп турар мындыг.

Элдеп чүве, бис коргун девидээр дээш эскерээнивис ол ыйнаан, хоювус-даа, аттарывыс-даа амыр шелээн. Кижи дег дыл-домактыг эвес, адыгуузун амытаннарны «шымдаңар, дектенер, даа-ийывыс келди!» деп шыдаар эвес, канчаар боор.

Беш-даа минута четпээнде көрүп чыткан уувустан курраг будуктар сыйылган дааш үндү эвеспе.

— Чүгле көстүп кээрге, боолаар сен, акый! — дижип, Валентинго-ле идегелдиг бис. 30 хире метр черден чүве кызаш дээн соонда «мөө-ө-ө» дизе-ле куду аалда Комбуй-оолдарның кончугдаа улуг «Казахстан» дээр бугазы бустап үнүп келди-ле!

Бис-даа кортканывысты уттупкаш, чаштынып чыткан черивистен үнүп келген амыраң, бот-боттарывысты кочулажып тура, Валентиниңе бир идиниң чогун-даа, мээң Ооваш-Хемни кеже халып кээримге идиниңе курраг артканын-даа, Эриктиң тоорактуг даалың-ны кайда «ыыгжап» каанын-даа эскербейн, каттыржып, ноодуп, хөглүүвүс аажок, чоруурунга белеткени бердивис.

Владимир САЛЧАК.

ЧӘӘН ООЛ...

Шоодуг

Кудай-оолдуң чәәни амыр эвес дээн эрлериңе бирээзи чүве. Чүге дээрге ол — сандаран бар чыдар совхозтуң директору болганда ындыг болбайн канчаар. Чәәни бир катап совхоз мурнундан өөр ереңге үш ошкү аазаанындан элээн үе эрте берген.

Даайы ол дугайын ам мырыңай уттунган олурда, бир кежээниң карангы ишириниде бажың даштынга машина дагжан келгеш, медәәлегилээн. Ашак соңга кожегезин чыртайты тырткаш, баккылаарга — совхоз директору чәәниниң чиик машиназы. Ооң ажык эжиинден хол булгаааны көзүлген. Даайның өөрээни-даа аажок:

—Ол-ла болгай, күжүр чәәним эткен аксын эллээни олдур, кадай — дей каапкаш, уткуй үне халаан.

Чәәни хөрим эжиин шагдала ажыда соп алган, тун дег ак диштерин чайыннаалды хүлүмзүрүй аарак, илеткээн:

— Чәәниң ыыдаар-ла болгай, даай! Өревис-даа ам дуглаттынганы ол, дөрт ошкү эккелдим. Чәәниңге дараазында салыр сен ыйнаан.

— Күжүр-ле чәәнимни! Мәәң чәәним эткен аксын эллээр кижи деп бертен күүйүңге чугаалап-даа олурдум — диггеш, өшкүлерни үндүрүп алыры-биле машинаның эжиин ажыдыпкан...

Оортан ийи ошкүну үндүр иткилеп берген. Алдан харны ажыр база-даа берген болза, ийи өшкүну ийи талазынга мыйыстапкаш, ашак чиигі-биле чедип киире берген.

—Совхозту эде организастап каапты, даай. Беш кооперативтерге чарыг, мал-маганын, эт-хөрегизин үлеп, ана чайжок-ла чоруп тур мен... — дээш-ле чәәни эгелээн...

Кудай-оол чәәниниң үзүн чугаазын үзе кирер ужурга таварышкан:

— Кызыл четкеш келир чиик машинаң ачылаза дээш келген кижи болгай мен, чай-шолээниң чок ышкажыл — диген.

— Ынаар чүнү канчаарын ол ,даай? — деп, чәәни сонуургаан.

Оозу чугалаар бе, чугаалавас бе дээнзиг тырттылып тура, шуудунга кирип тайылбырлаан:

— Арга-чадаарда сээң машинаң ачылан турарым олдур ийин чәән. Дүүнгү эккел берген өшкүлериниң бирээзиниң бир караа чок болган. Аңаа карак шили суктурарым ол. А бирээзиниң диштери курзук болду. Аңаа кац диштер кададырым ол. Ол өшкүлерниң хырнында «өшкүлерниң» та үлери кандыг чүве, рентгенге көргүзүп көөр бодадым. Машина-балгат чок чүвени ам канчаар, ийилдирзин өлүрүп, үүжелээш, Шагаа хүнүнде сени чалап, хидүлээр болган-дыр мен ийин, чәән...

Чугаалаар чүве тыпшайн, ангадап калган чәәнинче хая-даа көрүнмейн базып үнүпкен. Чаныр олура «Чәән ool эш болбас, чәәп кур кур болбас» дээни-ле шын чүве эвеспе аан деп содап чораан.

Николай БЕГЗИ.

САГЫШ ЫШКАШ БОЛГАН БОЛЗА...

Сагыш ышкаш болган
болза,
Салым-хууну бурган
өршээп,
Үжен-дортен харлыг болуп,
Үргүлчү-ле чалыы чорза.
Сагыш ышкаш болган
болза,
Саарлыкчы садыгжылар
Өртектерни «шуратпайн»,
Өскелерни бодаан болза.
Сагыш ышкаш болган
болза,
Саадап, читкен акша-
шалыг
Карманнарга үе-шаанда
Халырткайнып чораан
болза.
Сагыш ышкаш болган
болза,
Сагыш човаа муңгаравайн,
«Оорлар» деп чүве билбейн,
Оожургалдыг чурттап орза.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Хайыракан суму чагырыкчызы.

КАРАКТАР

Чаңгыс кежээ душканым
Чазык кара карактар,
Чааскаанзырал дүвүнче
Чашты берген хүнүм бар.
Улрадыр көрүпкеш,
Уткуп келген каракка
Уян чүрээм алызып,
Удуур уйгум чидирдим.
Аткан даңны чырыдар,
Ашкан хүнде чылыдар,
Арыг сеткил — карактар.
Алыс күзел — карактар.

Кылыяр ООРЖАК.
Хайыракан суур.

ЧАРАШ ШАҢ

Каа-Хемниң адыры,
Каас, чараш бойдустуг,
Уян сеткил хөлзедир
Улуг эвес хемчигеш
Шаң, Шаң, чараш Шаң
Салчактарның чурту Шаң.
Чинге аңнар турлаа боор
Чиндигир көк аргалыг
Чинчи-шуру аскан дег,
Чимис кады кайгамчык
Шаң, Шаң, чараш Шаң
Чаражымның чурту Шаң.
Эзлчеглиг шолээмде
Эглип келир ораным.
Эриин орта таалап
Эргеленир черим сен.
Шаң, Шаң, чараш Шаң
Чалыы шаамның хеми
Шаң.

Сорук САТ.
Башкы.

ЧАҢЫМ-НА БАР

Хөлчүң-карам көрүп орда,
Хөөн чогун дивөөр даан.
Хөөкүйүң ынчан алган
Хөөмейлээр болбас ийикпе.
Чындыр-карам көрүп орда,
Чылым чогун дивөөр даан.
Чымаарарын чоруп алган
Сыгырты бээр болбазыкпе.
Карам эжим дыынап орда,
Харык чогун дивөөр даан.
Каттыраннап чоруп алган
Каргыраалаар болбас
ийикпе.

Шома ДАРЖАЙ.
«Улуг-Хем» солуннуң ажылдакчызы.

УУЧАК, УУЧАК...

Багай бопук идиктериң
Майтаңнадыр
бастырбышаан
Уруум менче
кылаштапты:
Уучак, уучак, ам-даа
бас-ла.
Бирээ, ийилеп
кылашта-ла
Бичиицей мээң
кысчыгажым.
Улуг чуртта оруун узун:
Уучак, уучак, ам-даа
бас-ла.

Зоя ДОНГАК.
Эмчи.

«ӘӘРИП КААПТЫ»

Чамдык кижилер дег, төрээн дылымны ядыы дыл кылдыр санаваан чораан мен. Чедир ажыглап шыдаар болза, кончуг байлак дыл бо.

Делегей кырында база бир нептерелгей түрк дылдың кезии болганда ынчанмайн канчаар. Ангы-ангы уткаларны илередир чаңгыс сөстер бо-ла таваржы бээр боор чүве. Кайы дылда ындыг сөстер чок деп ынчаш?!

Аңгы-аңгы уткаларлыг аңаар ол домей сөстер кижилерни оюн-баштакка-даа чедирип кээр. Бир катап Иван Дамба адырып салып каан машина моторунуң чанынга олуруп алган, олче ыткылаштыр эәрип каап орар мындыг. Чанынга кылаштап келиримге менче-даа сагыш салбайн, ээртинмишаан ор. Чоогунга бир-ле чүве кылып олурган чолаачыдан сонуургап айтырдым:

— Бо кижиң канчап олурары ол, ыт ышкаш ээртиңген орар?

Оозу дүште-даа чок чугаалай-дыр.

— Чалгаарааш тенип олурары ол ыйнаан, ол моторнуң ээрилдерин дыызыды ээрип каг дээн кижи мен — дээш, чолаачы кылып орган ажылын уламчылай берди.

Иван ыт ышкаш ээртиниңээртинип чолаачыга кээп илеткеди:

—Че, моторуңну ээрип кааптым, арта бсостаам кургай берди, ам чүну канчаайн, акый?

Чолаачы Иванче кайгап алгаш тура, хүлүмзүрүп каттыргаш:

— Ам бо дүлгүүрлер-биле ол ээрилдериниң дыызыдыр ээргилеп каг, Иван — диди.

— Дем не ынча дизе акызы, дүлгүүрлер-биле деп, хей-ле кижи хилинчектеп — деп, Иван бо-ла болгай.

Олчей-оол МОНГУШ.

Телевидение

«Шын» солун телекөрүкчүлерге

(Февраль 3-тен 9-ка чедир)

Понедельник

ФЕВРАЛЬ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
6.00 «Эртенгиниң мендизи-биле», телеканал.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериалдың баштайгы көргүзүү.
10.00 Хуулгаазыннар шөлү.
11.00 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
11.20 Мультфильм.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.35 «Өлүмнүң элчилери», Юрий Озеровтуң эпопеязы.
14.20 Брэйн ринг.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Альберт—бешки мушкетер», мультсериал.
15.45 Марафон № 15.
16.00 Сылдыстар шагы.
16.40 «Карин болгаш ооң ыды».
17.10 Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериалдың баштайгы көргүзүү.
19.10 ЧАС ПИК.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 В. Познериң «Арның чажырып алган кижи» деп программазы.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Полтергейст», т/с. 3-кү сериязы.
22.40 «Сураглыг кижилерниң амыдыралы». «Ксения—Ксенияның уруу».
23.30 Бут бөмбүүнүң дугайында допчулал.
23.50 «Хоозун күзел», уран-чечен фильм.
01.50—02.20 МЕДӘӘЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.00 Эртенги экспресс.
8.05 «Честек-катчыгаш», т/с.
8.30 «Эргим редакция...»
9.10 Узун думчуктуглар шоузу.
9.40 «Санта-Барбара», т/с.
10.35 Ажыл-ишчи Россия.
11.25 Орус караоке.
11.55 Шимчевес хөреңги садыы.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.15 Улустуң аас чогаалының фестивалы.
12.30 Палиха-14.
12.35 Ажык медәәлер.
13.30 «Чедимче чок хүн», уран-чечен фильм.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Автограф.
15.20 Тишина № 9.
15.50 Ноу хау.
16.20 Хууда эмчи.
16.25 Бешки чаа дугуй.
16.55 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
17.35 Уругларга медәәлер.

«ТЫВА» канал
17.45 Мультфильм.
18.10 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Юристер харыылап тур, дорт эфир, тел. 3-36-71, 3-27-69.
19.20 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.25 Игорь Угольников-биле «кежээкиниң мендизи».
21.10 «Санта-Барбара», т/с.
22.05 «Дөмей-ле чедип келир мен...» В. Высоцкий.
23.00 Узун думчуктуглар шоузу.
23.30 Телелотерея.
00.00—00.30 МЕДӘӘЛЕР.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00, 14.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.15 Эртен чай кадында.
14.30 Хөрөөженнер дугайында төөгүлер. «Лергерис Дима — копулос, хөрөөженнер чүректериниң хаара тудукчузу», уран-чечен фильм (Греция).
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«ГОССИЯ» канал
17.45 Лукоморье.
18.05 «Күрүне ужур дузалыг сорулга», РФ-тиң Чаасаның оралакчы-премьери О. Лобов-биле интервью.
18.15 Мультфильм.
18.45 «Честек-катчыгаш», т/с.
19.10 Ийи ангы көрүш.
19.40 V.I.P.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 54-кү сериязы.
22.30 Бут бөмбүүнүң клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 «Бир хөрөөжен азы ийи», комедия (Франция).
01.45 Семен Альтовтуң көргүзүглери.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.40 Чай кадында.
03.00 Сериал шагы. «Нью-Йорктуң полициязы», 20-ги сериязы (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.00 Дүне «чай кадында».

Вторник

ФЕВРАЛЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
6.00 «Эртенгиниң мендизи-биле», телеканал.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
10.00 «Арның чажырып алган кижи».
10.40 Каткы-хөг панорамазы.
11.20 Мультфильм.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.15 «Мыйгак-хараган айының дүвүрээзини», уран-чечен фильм.
13.50 Мультфильмнер.
14.20 Брэйн ринг.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Альберт—бешки мушкетер», мультсериал.
15.45 «Хөглүг КВАмпания».
15.55 Мультитроллия.
16.10 Хуулгаазыннар, азы Синема.
16.40 «Карин болгаш ооң ыды».
17.10 Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
19.10 ЧАС ПИК.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 ТЕМА.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Румянцевтериң хөрөө», уран-чечен фильм.
23.40 50×50.
00.35 МЕДӘӘЛЕР.
00.50—01.15 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.00 Эртенги экспресс.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.05 Эргим редакция...»
10.15 «Санта-Барбара», т/с.
11.05 Ажыл-ишчи Россия.
12.00—12.15 МЕДӘӘЛЕР.
* * *
14.00 Улустуң аас чогаалының фестивалы.
14.15 Базым санында.
14.25 Манекен.
14.30 Силериң эргеңер.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 «Бланш», т/с. 5-ки болгаш 6-гы сериялары.
16.50 Чүнүң-даа дугайында эвес репортаж.
17.05 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
17.45 Уругларга медәәлер.
17.55 Лукоморье.

«ТЫВА» канал
18.15 «Чипполино», уран-чечен фильм, 1-ги кезээ.
18.55 МЕДӘӘЛЕР.
19.05 Бодарал.
19.15 Дерги садыы.
19.35 МЕДӘӘЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.25 V.I.P.
20.40 Игорь Угольников-биле «кежээкиниң мендизи».
21.25 «Санта-Барбара», т/с.
22.20 «Чүгле дүжүмге ырлавас мен». В. Чернов.
23.05 Оннуң оюну.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.31—00.51 Чүгле улуг кижилерге.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00, 14.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.15 Чай кадында.
14.30 Хөрөөженнер дугайында төөгүлер. «Доктор Куин, хөрөөжен-эмчи», 17-ги сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал
18.15 Бодунну көрден.
18.25 «Честек-катчыгаш», т/с.
18.50 Чөптүг чоруктуң үези.
19.20 «Аңшлаг» көргүзер.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 55-ки сериязы.
22.30 Уругларга программа.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 «Касабланка, Касабланка», уран-чечен фильм.
01.50 Семен Альтовтуң көргүзүглери.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.40 Чай кадында.
03.00 Сериал шагы. «Нью-Йорктуң полициязы», 21-ги сериязы (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.00 Дүне «чай кадында».

Среда

ФЕВРАЛЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
6.00 «Эртенгиниң мендизи-биле», телеканал.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
10.00 ТЕМА.
10.40 Дириг амытаннар аймаа.
11.20 Мультфильм.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10 Биатлон. Делегей чемпионады, 7,5 км. Командалар чарыжы, хөрөөжен улус.
14.05 Мультфильм.
14.15 Брэйн ринг.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Альберт—бешки мушкетер», мультсериал.
15.45 Актус болгаш К°.
15.55 До-ми-соль.
16.10 Джунглиниң кыйгызы.
16.40 «Карин болгаш ооң ыды».
17.10 Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү, назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
19.10 ЧАС ПИК.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 «Чидиргенин дилеп тывар дээш». Татьяна Окуневская.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Куба», уран-чечен фильм.
00.00 Э. Хиль, В. Вуячич, В. Ободзинский «Шлягер-96» фестивальда.
00.50 МЕДӘӘЛЕР.
01.10—01.35 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.00 Эртенги экспресс.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.05 «Эргим редакция...»
10.20 «Санта-Барбара», т/с.
11.10 Чөптүг чоруктуң үези.
11.50 Эксповестник.
11.55 Шимчевес хөреңги садыы.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.15 Ажыл-ишчи Россия.
13.00 Аниматека.
13.25 «Бланш», т/с. 7-ги болгаш 8-ки сериялары.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
15.55 Биатлон талазы-биле делегей чемпионады. Командалар талазы-биле чарыш, 10 км. Эр улус.
17.00 Автограф.
17.05 Эксповестник.
17.10 Амыдыралдың овурхевири.
17.35 Чер кырында чурттап чоруур кижи.
18.00 Уругларга медәәлер.

«ТЫВА» канал
18.10 «Чипполино», уран-чечен фильм, 2-ги кезээ.
18.50 МЕДӘӘЛЕР.
19.00 Эржейге кежээлер.
19.25 Бодарал.
19.35 МЕДӘӘЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал
20.25 Игорь Угольников-биле «кежээкиниң мендизи».
21.15 «Санта-Барбара», т/с.
22.10 Бистер кымнар бис?
22.50 Блок-Нот.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.31—00.41 Чүгле улуг улуска.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00, 14.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.15 Чай кадында.
14.30 Хөрөөженнер дугайында төөгүлер. «Доктор Куин, хөрөөжен-эмчи», 18-ки сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал
18.10 Лукоморье.
18.30 Бодунну көрден.
18.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
19.05 V.I.P.
19.20 Хоорайжыгаш.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 56-гы сериязы (АКШ).
22.30 Уругларга программа.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 «Дендии изиг», уран-чечен фильм (Франция).
01.45 Доктор Угол.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.40 Чай кадында.
03.00 Сериал шагы. «Дүрген дуаа», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүне «чай кадында».
05.00—07.00 «Маконнуң чаш уруу», уран-чечен фильм (Великобритания).

Четверг

ФЕВРАЛЬ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
6.00 «Эртенгиниң мендизи-биле», телеканал.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
10.00 «Чидиргенин дилеп тывар дээш». Татьяна Окуневская.
10.40 «Ак дойду» клуб.
11.33 Мультфильм.
11.40 Смак.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10 Бут бөмбүү. Европаның суперкубогу дээш. «Ювентус» (Италия)—«Пари Сен-Жермен» (Франция).
15.20 «Альберт—бешки мушкетер», мультсериал.
15.45 Лего-го.
16.10 Тин-токик.
16.40 «Карин болгаш ооң ыды».
17.05 Рок-кичээл.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
19.10 ЧАС ПИК.
19.35 Джентльмен-шоу.
20.00 «Мээң өг-бүлем».
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Ак дойду» клуб.
22.40 Бут бөмбүү. Европаның суперкубогу дээш. «Ювентус» (Италия)—«Пари Сен-Жермен» (Франция).
00.35 МЕДӘӘЛЕР.
00.55—01.20 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.00 Эртенги экспресс.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.05 «Эргим редакция...»
9.45 Боду режиссер.
10.20 «Санта-Барбара», т/с.
11.10 Ажыл-ишчи Россия.
11.45 Эксповестник.
11.50 Шимчевес хөреңги садыы.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.15 Автограф.
12.20 Тишина № 9.
12.50 Мультфильм.
13.00 Үүс чылдың бүдүүзүнде.
13.25 «Бланш», 9-ку болгаш 10-гу сериялары.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
15.55 Биатлон талазы-биле делегей чемпионады. 15 км. Хөрөөжен улус киржир.
17.45 Эксповестник.
17.50 Уругларга медәәлер.
18.00 Лукоморье.

«ТЫВА» канал
18.20 Бодарал.
18.30 МЕДӘӘЛЕР.
18.40 Хөгжүмнүг байыр.
19.15 «Дүнеки Кызыл».
19.40 МЕДӘӘЛЕР.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.25 Боду режиссер.
21.00 «Санта-Барбара», т/с.
21.55 Игорь Угольников-биле «кежээкиниң мендизи».
22.35 Дүнеки экспресс.
23.15 Адам яблогу.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.35—00.55 Чүгле улуг кижилерге.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00, 14.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.15 Чай кадында.
14.30 Хөрөөженнер дугайында төөгүлер. «Доктор Куин, хөрөөжен-эмчи», 17-ги сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал
18.20 Бодунну көрден.
18.30 «Честек-катчыгаш», т/с.
19.00 Чөптүг чоруктуң үези.
19.30 Мультфильмнер.
19.44 V.I.P.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 57-ги сериязы.
22.30 Уругларга программа.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 «Шулбустар», уран-чечен фильм.
01.40 Орус альбом.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.40 Чай кадында.
03.00 Сериал шагы. «Нью-Йорктуң полициязы». 22-ги сеолгу сериязы (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүне «чай кадында».
05.00—06.00 Меломания: Шарль Азнавур».

Пятница

ФЕВРАЛЬ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
6.00 «Эртенгиниң мендизи-биле», телеканал.
9.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Судьба аттыг кыс», т/с.
10.05 «Мээң өг-бүлем».
10.50 Дөгерези бажында барда.
11.20 Мультфильм.
11.25 Ойна-ла, гармонь.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.15 «Төнген төолдар кашпалы», уран-чечен фильм.
13.25 Мультфильмнер.
14.20 «Бродвейде «Современник».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Альберт—бешки мушкетер», мультсериал.
15.45 «Шахерезаданың сөөлгү дүнези», фильм-тоол.
17.15 Мультфильм.
17.30 Илби-шидилер.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Судьба аттыг кыс».
19.15 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Он ийи сандай», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
23.25 Көрүш.
00.10 «Он ийи сандай», 2-ги сериязы.
01.30 МЕДӘӘЛЕР.
01.50—02.15 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.00 Эртенги экспресс.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.30 Медицина дугайында үндүрүлге.
8.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.05 «Эргим редакция...»
9.45 Л-клуб.
10.15 «Санта-Барбара», т/с.
11.05 Ажыл ишчи Россия.
11.45 Улустуң аас чогаалының фестивалы.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.15 «Ле Монти».
12.30 Чөптүг чоруктуң үези.
13.00 Палиха-14.
13.05 Автограф.
13.10 «Бланш», т/с. 11-ги сериязы.
14.00 В. Малежик-биле кежээ.
14.55 Шимчевес хөреңги садыы.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 С. Шолоховтуң программазы.
15.55 Дириг амытаннар аймаа.
16.25 Эксповестник.
16.30 Солун үүлдер хөөктүрер черлер.
16.55 Чажыт чугаалажыглар.
17.20 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.

«ТЫВА» канал
18.00 Хөктүг бодалдар.
18.20 МЕДӘӘЛЕР.
18.30 Шагаа бүдүүзүнде.
19.30 АЗИЯ ТӨВУ.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.25 Игорь Угольников-биле «кежээкиниң мендизи».
21.10 «Санта-Барбара», т/с.
22.05 «Шиилилге», уран-чечен фильм.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.31—01.31 Баскетбол. Клуб командаларының аразында Европа чемпионады, ЦСКА — «Олимпиакос» (Греция).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00, 14.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.15 Чай кадында.
14.30 Хөрөөженнер дугайында төөгүлер. «Доктор Куин, хөрөөжен-эмчи», 18-ки сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ак сеткил.

«РОССИЯ» канал
18.00 Уругларга медәәлер.
18.10 Лукоморье.
18.30 Бодунну көрден.
18.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
19.10 V.I.P.
19.25 Л-клуб.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 58-ки сериязы.
22.30 Бут бөмбүүнүң клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 Орус детектив. «Азырекаанаң инилериниң...»
01.40 Алло, Фима.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.40 Чай кадында.
03.00 Сериал шагы. «Дүрген дуаа», 2-ги сериязы (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүне «чай кадында».
04.40—06.30 «Дүлгүүр», уран-чечен фильм.

Суббота

ФЕВРАЛЬ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
7.55 Дээрге болгаш далайга «Сөөлгү дюйм» деп фильмде ужуралдар.
9.25 «Болек биле Лелектиң улуг аян-чоруу», мультсериалдың баштайгы көргүзүү.
9.45 Хуу библиотека.
10.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.15 Лама сөзү. Митрополит Кирилл.
10.30 Аазатпай болба.
11.00 Эртенги почта.
11.35 Смак.
11.55 Третьяковкага дедир эгиткени. Бир чуруктуң төөгүзү.
12.20 «Петербургтан келген адыжокпай», уран-чечен фильм.
13.55 Та бүзүреңер, та бүзүревеңер.
14.25 Мультфильмнер.
14.45 МЕДӘӘЛЕР.
15.00 Биатлон. Делегей чемпионады, 20 км. Эр кижилер.
17.15 Төөгүнүң арыннары.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Дириг амытаннар аймаа.
18.55 Мультфильм.
19.10 «Кавказка туттурукчу, азы Шуриктиң чаа ужуралдары», уран-чечен фильм
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Сегун», сериал.
22.45 Каламбур.
23.15 Биатлон. Делегей чемпионады, 4х7,5 км. Хөрөөженнер эстафетазы.
00.30 «Кожазы», уран-чечен фильм.
02.20 Мячиктиг хоккей. Делегей чемпионады, чартык финал.
03.10—03.35 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.30 Мультфильмнер.
9.35 «Здоровье», т/ж.
9.45 «Фрам—поляр адыы», уругларга сериал, 3-кү сериязы.
10.45 «Андреналин» клуб.
11.00 Он бир шакта МЕДӘӘЛЕР.
11.30 Силериң чагааларыңар езугаар.
11.55 Вертикаль.
12.20 «Кызыл дептер», экология экспедициязы.
12.35 НБА-ның дээре дээн оюннары.
13.30 Чажыт чугаалажыглар.
14.00 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
14.30 Мультфильм.
14.50 Төнчү чок аян-чорук.
15.15 «Россияның шулукчузу — шулукчуден артык шулукчу».
15.45 Мультфильм.
17.00 Музыкалыг программа.
18.00 Делегей байдалының дугайында.
18.25 Романстар.
18.40 М. Полторанинниң «билдинмес талалары».
18.55 Эрги квартира. 1949 чыл.
20.10 Пеле-биле кежээ.
21.05 «Дегзи боолавыт», уран-чечен фильм (АКШ).
23.05 Шуут чажыт.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.30 Репортер.
00.45 «А» программа.
01.35—03.15 «Бүгү чүведен эң чугула», уран-чечен фильм. (Польша).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
12.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.00 «Динк аттыг динозаржыгаш», мультсериал (АКШ).
14.30 Телеоюн.
15.00 «Тарзан», уран-чечен фильм, 9-ку сериязы.
15.45 «Дилги болгаш бөрү», м/ф.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Хоккей. «Глобениниң кубогу дээш», Швеция биле Россияның шилиндек командалары ойнаар.
19.30 Панорама.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 ХТВ-ниң музыкалыг каналының ачы-буян аукциону.
21.30 «Кижи-ээремчигей», м/с. 12-ги сериязы (АКШ).
22.00 «Ч» уе.
22.30 Барымдаалыг сериал. «Россияда кем-керек үүлгедиишкиннери: амгы-байдалы», он ийиги сеолгу, фильм.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.30 «Каттырынчыг херектер, өг-буле херектери», 15-ки сериязы.
00.00 «Бистиң үениң мурнунда сая чылда», уран-чечен фильм.
01.45 Ойнаар-кыстар.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.45 «Чевегден каскан пестер», сериалдың баштайгы көргүзүү, 1-ги, 2-ги сериялары.
03.35 Орус альбом.
04.00 Николай Фоменконуң шоузу.
04.35 Үшкүзү.
05.05—06.25 «Плейбой-шоу».

Воскресенье

ФЕВРАЛЬ 9
БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал
8.00 «Васек Трубачев болгаш оон эштери», фильм.
9.20 Мультфильмнер.
10.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.15 Орук демдеглелдери эвес үүлдер.
10.30 Дөгерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Россияга бараан болуп тур мен.
12.30 Ойна-ла, гармонь.
12.55 Кыдыг-кызыгаар черлер.
13.20 Бир-ле катап.
13.35 «Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу». «Надежда мугулдурга харлыг шуурган».
14.25 Каткы-хөг панорамазы.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Музыкаже чалалга.
16.00 Аян-чорукчулар клуву.
16.50 «Кыскыл пантера», «Вудиниң болгаш ооң өөрүнүң ужуралдары», м/с.
17.30 Аас-кежиктиг таварылга.
18.20 Үүгле иелээ.
18.55 КВН-97.
20.50 Кинончалал.
21.00 YE.
21.55 «Сегун», сериал.
23.00 Олимпийжилериң балы.
23.35 Мячиктиг ойнаар хоккей. Делегей чемпионады, түңнел оюн.
00.30 МЕДӘӘЛЕР.
00.50—02.55 «Бриллиантин», музыкалыг комедия.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.00 Мультфильмнер.
8.50 «Фрам—поляр адыы», уругларга сериал, 4-кү сериал.
9.40 Лотерея дугайында медәәлер.
9.50 Дангырак.
10.20 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт.
11.09 «Савва» бөлүктүң шчналы.
11.05 Парламент неделязы.
11.50 Ном саңы.
12.15 Чер кырында чурттап чоруур кижи.
12.40 Шин артистери ырлажыр.
13.10 Кабинет 21.
13.40 Пилигрим. Россияның Аян-чоруктар бюрозу.
14.05 Культура сады.
14.35 Оон өске, үүг-даа чок..
14.50 Чоннуң чаңчылдары.
15.45 Чүнүп-даа дугайында эвес репортаж.
16.00 Диснейниң хуулгаазыннары.
16.55 Биатлон талазы-биле делегей чемпионады. Эр кижилер эстафетазы.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Биатлон талазы-биле делегей чемпионады (уланчызы).
18.50 Делегей байдалының дугайында.
19.30 Орус караоке.
20.00 Телескоп.
20.40 Рек-тайм.
21.00 Көрүш.
22.00 Орус лото.
22.40 Ынакшыл дугайында төөгүлер. «Карацгы алеялар», уран-чечен фильм.
00.10 Шупту улус ынча дижир.
00.25—00.56 Ксюшаныыңга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
12.00 БӨГҮН ӘРТЕН.
14.00 Чаштарның чугаалары.
14.30 Телеоюн.
15.00 «Тарзан», уран-чечен фильм, 10-гу сериязы.
15.45 «Хаван дүрзүлүг шыгжамыр», м/ф.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ном садыы.
17.30 «Хаан Венера», уран-чечен фильм (Италия — Франция).
19.30 Телеоюн.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 «Кыска дүв», уран-чечен фильм.
22.30 «Орус кадаглар».
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.30 «Каттырынчыг херектер, өг-буле херектери», 16-гы сериязы.
00.00 Дыштаныр хүннерде сериал. «Үптекчи таварылгалар: Америкага болган төөгү», 8-ки сериязы.
21.00 Түңнелдери.
02.10 «Оскар» шацнал. «Супермен», уран-чечен фильм (АКШ).
04.45 Диван кырында садыг.
05.15—06.45 Дүнеки канал. Делегейниң эротиктиг шоузу.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң ачавыс, кырган-ачавыс **Василий Салчакович ЧЫМБА** февраль 4-те 55 харлаар. Ачавыс Красноярскиниң көдээ ажыл-агый техникумун дооскан, зоотехник мергежилдиг. Амгы үеде Сут-Хөл кожуунунуң кол зоотехниги болуп ажылдап чоруур.

— Эрткен үениң дургузунда чонунга ак сеткилдиг бараан болуп, колхоз-совхоз директорлап, партия-совет органнарынга-даа ажылдап чораан. Үш кыстың, бир оолдуң эргим ачазы, үш чаштың энерелдиг кырган-ачазы. Өөнүң иштиниң идегелдиг эжи, быжыг чөлеңгиижи.

Эргим ачавыска, кырган-ачавыска төрүттүнген хүнүн база кел чыдар Шагаа байырлалын таварыштыр бүгү-ле чүүлдерге экини, быжыг кадыкшылды, узун назынны йөрээвишаан, өөрүшкүнү, аас-кежикти күзедивис.

Өөнүң иштери, уруглары, төрелдери.

ЧАРЛААЛДАР

«ШАГАА-97» МАНАП ТУР

Тыванын В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрынга 1997 чылдың февраль 8-те болур чүүлдериниң программазы:

Февраль 8-те

1. МӨӨРЕЙЛЕР:

Тыва кожамыкка, тывызык ыдарынга, эң чараш национал хеп дээш, бичии уругларның национал чараш хеви дээш, тыва улустун ырызын эң эки күүсеткени дээш;

2. ОЮННАР: тевек теверинин янзы-бүрү хевринге, кажык адарынга, буга-шыдыраа ойнаарынга, банчык ойнаарынга, хендирбе сый кагарынга, биллиард ойнаарынга;

3. ШАГАА байырлалынын улуг концерти.

4. ТИИЛЕКЧИЛЕРНИ ШАННААРЫ. Тиилекчилерни эр бызаа, хойлар, ужа-төш, хой баштары, тараа, быштак, чөкпек, далган манап турар.

Тыва өглерге национал чемни делген, садар.

Буфеттен чүнү күзээр Силер, шупту бар турар. Өртээ 20.000 рубль.

ШАГАА байырлалынга чыглынар, эргим чонувус!

Кызылдың эмчи училищезинин 1989 чылдың февраль 27-де **Олег Маадыр-оолович ОЮНГА** тыысканы № 478461 дипломнуң читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп саналр.

ПАССАЖИРЛЕРГЕ

Кызылда пассажирлер АТБ-зиниң хоорайның чурттакчыларынга болгаш аалчыларынга дынмадыры болза: 1997 чылдың январь 26-дан эгелээш, Кызыл — Абакан — Кызыл аразынга маннаар автобус (1 рейс) Дружба кудумчузунда 55 бажында ПАТБ-ниң вокзалындан эртенгиниң 6.50 шакта маннап үнерин дыннатты.

Ол автобус Абаканның демир-орук вокзалынга 15.00 шакта чеде бээр.

Айтырар телефоннары: 3-20-49, 3-20-19, 3-20-03.

Балгазынның туберкулез санаторизынга дараазында мергежилдиг ажылдакчылары негеттиниң турар. Эмчифтизиатр, рентгенолог чугула херек. Дакыырлап ажылдап болур. Билип алыр адреси: Кызыл хоорай, Оюн Күреедиг кудумчузу, 159 Кадрлар килдизи.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), М. К. КАЛЧАН (улетөөр киллдизиниң эргелекчизи), Т. П. ХЕРТЕК (ниитилел киллдизиниң корреспондентизи), Е. О. СЕВЕКПИТ (корректор).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээн алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетөөр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-36-82, культура, өнөрдилге болгаш чугаал — 3-39-15; медицина болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаг-саа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үнзатукчулар — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16; чарлаалар килдизи — 3-34-39 корр.

Агар саны: КЬ «Тыва кредит» № 363406, сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациясының Парлаага болгаш массалыг информация чепсектериниң надзазы-биле хоойлуулуг-аалгазының чагыдылгазына контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелиниг бүрүткеттинген.